

De svenska medeltidsbrevens tradering till 1800-talets början

En arkivhistorisk översikt

ur Meddelanden från Svenska Riksarkivet för åren 1976–1977 (1980). *Reviderad och försedd med uppgifter om senare litteratur* (2009).

Av Birgitta Fritz

”Att forntida handlingar och gamla minnesmärken rörande vårt Fädernesland förtjena med serdeles omsorg samlas och vårdas, har länge af hvarje upplyst Medborgare blifvit insedt”

J. G. Liljegren 1829

I vårt land finns uppskattningsvis omkring 20 000 originalbrev på pergament och papper från medeltiden. Tusentals texter är därutöver kända genom avskrifter, utdrag, referat eller notiser gjorda redan under medeltiden eller senare. Internationellt sett är detta inte mycket att komma med. Det är inte mer än vad ett bättre lokalt arkiv eller en enskild kyrklig eller profan institution på kontinenten eller i England kan ha att visa upp.¹ Här har för det första aldrig funnits särskilt mycket. Liksom på andra håll gallrades dessutom vissa typer av handlingar redan under medeltiden. Vidare har förutsättningarna för att brev och brevsamlingar överhuvudtaget skulle komma att bevaras för framtiden och därtill i någorlunda gott skick inte alltid varit de bästa här i landet. Åtskilligt har på olika sätt gått förlorat under århundradenas lopp.²

1 Allmänt se Hildebrand 1961, s. 34 ff.; Liedgren, Brev, Brevbog (KL 2), Diplom (KL 3) och Vidisse (KL 19) samt Avskriftssamlingar (KL 1) och Registrum (KL 13); Norborg 1968, s. 55 ff.; Öberg 1974, s. 3 ff. och 1977, s. 13 ff. Härutöver ett antal artiklar i KL rörande diplomatik, heraldik-sfragistik, kronologi och paleografi m. m. med där angiven litteratur; se närmare i registret i KL 22. – För översikt över brevmaterialet se även Ljungfors 1955, kap. I–III, Fritz 1994, s. 593–601 och särskilt avsnittet om medeltidssamlingarna av B. Fritz och C. Nevéus i Rikarkivets beståndsöversikt (BÖ) 1:1, s. 28–61. Fritz 2004, s. 12–16, är en kortare översikt över medeltidsbrevens vandring genom seklarna, som också behandlar 1800- och 1900-talets tryckta diplomatarier samt medeltidsbrev i arkiven på 2000-talet. Fritz 2009, s. 17–31, är en översikt på franska. Larsson 2001 kan inte rekommenderas, främst därför att författaren inte vägt in de andliga aktörernas betydelse för det latinska skriftbrukets genomslag vid framväxten av ett offentligt sådant och inte använt gängse terminologi; för dessa och andra brister se rec. av Fritz 2003, s. 123 f. Se även lexikonartiklar om brev, diplomatik m.m. i Medeltidens ABC (1985 års upplaga) och Nationalencyklopedin (NE). Om brevens formelspråk se även Ståhl 2002, s. 147–156; om medeltidsbrevens autenticitet, se Gejrot 2004, s. 17–27 (där texten till bild 1 och 2 har förväxlats) och om de äldsta sigillen, se Klackenborg 2004, s. 28–37.

2 För att nämna några typer av föga beständiga akter förstördes *pantbrev* då panten inlöstes (Fritz 1972, s. 95). *Utnämningsbullor* tillmättes inte samma värde som andra påvliga skrivelser och har därför tidigt gått förlorade

Snarare kan man förundra sig över att så pass många brevtexter ändå finns kvar i olika former. För kunskapen om medeltiden ur olika aspekter är detta material ovärderligt genom att det säkrare än andra typer av skriftliga källor speglar de faktiska förhållandena. Att ändå vissa sidor av det medeltida samhället och livet är oåtkomliga beror mindre på det bevarade aktmaterialets faktiska begränsningar och ensidighet än på att många förhållanden och företeelser aldrig blivit registrerade under medeltiden.³

Huvudmassan av de från medeltiden bevarade pergaments- och pappersbrev, vilka främst är avfattade på latin och svenska, ligger idag i Riksarkivet i två breda, kronologiskt ordnade sviter, som det är rätt lätt att orientera sig i. Men dessa täcker inte det totala beståndet av bevarade originalbrev, inte ens det på Riksarkivet. Belysande för proportionerna därvidlag och för hur mycket urkundsmaterial som härutöver bara är känt i andra hand är att i ett diplomatariehäfte som 1361–1362 års, vilket förutsätts omfatta samtliga för dessa år vid utgivningen 1953 kända aktstycken med anknytning till Sverige, går bara en tredjedel av de cirka 350 texterna tillbaka på originalbrev. Av dessa finns i sin tur bara en fjärdedel i det svenska Riksarkivet. Resten av originalen finns i andra samlingar i Sverige och utomlands. Texterna och breven i övrigt är kända på annat sätt än i original.⁴

Det är således ett stort och oenhetligt stoff som möter den som vill utnyttja medeltidsurkunderna för sin forskning. Syftet med den här uppsatsen är att ge en föreställning om vad som finns av medeltida handlingar och annat, främst eftermedeltida avskrifter. För att förstå vad som finns och fördelningen därav på olika ställen idag är det nödvändigt att känna till traderingen av själva medeltidshandlingarna genom århundradena och det registrerings- och avskrivningsarbete för växlande ändamål som med början i Vasatidens kungliga kansli hela tiden har bedrivits och alltjämt bedrivs. I den följande arkivhistoriska översikten följs det som

(Liedgren 1956, s. 250). De *notariella kvittenser* de påvliga kollektorerna lämnade sparades i Linköpings och Uppsala domkyrkoarkiv men kasserades efter några årtionden i Strängnäsarkivet (Liedgren i VHAA:s årsbok 1972, s. 142). Jfr även Öberg 1973, s. 564 och 566. – Det finns många exempel på hur brev förstörts genom brand och andra olyckor redan under medeltiden (Liedgren 1956, s. 252 och 254 not 32). Sälunda saknas många städers, t.ex. Stockholms, bestånd av äldre handlingar till följd av att deras arkiv brunnit någon gång under medeltiden (Herlitz i företalet till PRF I, s. XLI f.; Liedgren, Arkiv, KL 1, sp. 220 och Stadsbok, KL 16, sp. 653). För exempel på hur medeltidsbrev senare förstörts se Sandberg 1956, s. 334 f. och Gillingstam 1956, s. 162 f. – Se Liedgren 1981 om gallring under svensk medeltid, och om olika slags faror som hotat brevmaterialet Sjödin 1968, s. 341 f. Om förstörelse av gamla urkunder och handskriftsammlaren Gottlunds ”snatterier”, särskilt i Riksarkivet, i början av 1800-talet, se Tarkiainen 1981, s. 351–371.

3 Om förutsättningarna för olika brevtypers förekomst se Liedgren 1956, särskilt s. 254–267. – Om de äldsta påvebrev se Winroth 2002, s. 87–98 (med där anförd litteratur om Hamburgförfalskningarna); jfr Uddholm 2002, s. 117–132.

4 DS VIII:1. Som jämförelse kan nämnas att Sjödin för åren 1348–1355 anger totalt 500 pergamentsbrev eller i genomsnitt 60 originalbrev per år (1956, s. 366). – Om RA:s brevbestånd se BÖ. Om fördelningen av olika slags brev från ett år (1369) se Fritz 1993, s. 13–29, och Jexlev 2002, s. 45–53 (gäller 1370 och hela Norden).

här med en lätt förenkling kommer att kallas primär- respektive sekundärmaterialet fram till den tidpunkt då medeltidsakterna mer systematiskt började publiceras. Utgivningen av det första bandet av Svenskt Diplomatarium med tryckåret 1829 utgör en lämplig slutpunkt.

Det följande bygger nästan helt på tidigare litteratur och i någon mån på otryckta utredningar i diplomatiets arbetsarkiv.⁵ Den inte obetydliga litteratur som finns är splittrad och kan te sig svårtillgänglig i både yttre och inre mening för den som inte redan är något av expert på området. Något försök att sammanfatta vad som finns skrivet i ämnet har heller aldrig gjorts. Avsikten med denna uppsats är att söka fylla denna lucka och på så sätt göra medeltidssamlingarna med allt vad de innehåller av medeltida och yngre material mer tillgängliga. Framställningen sådan den gestaltar sig i det följande kan ses som en kompromiss mellan å ena sidan en önskan att skriva översiktligt och någorlunda lättläst och å den andra ett behov att trots allt meddela en hel del fakta, något som är ofrånkomligt när det gäller ett ämne som detta.

I. Inledning

Man kan leka med tanken att alla brevsamlingar, som då fanns hos institutioner och enskilda runt om i landet, någon gång mot slutet av medeltiden eller vid reformationen hade "frysts" vid en och samma tidpunkt och sammanförts till en central depå. Vidare att denna mäktiga samling sedan hade kunnat undgå alla hotande faror i stort och smått och att den ursprungliga ordningen dessutom hade fått bli bestående. I så fall hade vi idag haft en komplett medeltidssamling av akter, kopicböcker och register, koncept- och formulärsamlingar, jordeböcker och räkenskaper och annat, liggande i den mest perfekta proveniensordning en vid den tidpunkten existerande arkivman kan önska sig.⁶

Såsom redan framgått är verkligheten emellertid betydligt tristare. En sådan central samling, om än av begränsad omfattning, kom visserligen till stånd genom indragningen till det kungliga kansliet av domkyrkornas och klostrens arkiv i samband med att deras gods förstatligades vid reformationen.⁷ Och med vissa domkapitelarkiv följde också smärre samlingar

5 Särskilt nyttiga har Jan Liedgrens översikter i ämnet varit (se noter och litteraturförteckning nedan). Denne har även liksom flera andra arkivhistoriskt sakkunniga läst denna uppsats i manuskript och kommit med värdefulla påpekanden och kompletteringar.

6 Om de medeltida brevsamlingarna se Liedgren, Arkiv (KL 1), sp. 215 ff. Partiet om rikets och regenternas arkiv (sp. 215–217) har dock blivit föråldrat genom Schücks undersökningar i Rikets brev och register (1976). – Medan *kopicböcker* fördes i praktiskt syfte för riksämbetsmän, biskopar och andra rådsledamöter fördes *registra* av institutioner såsom rikets råd, biskopsstolar och domkapitel. Införandet av en handling i ett register innebar ämbetshandling och medförde rättskraft (a.a., s. 457). – Här bortses från arkivförluster under medeltiden. Om sådana se ovan.

7 Se nedan.

av statsakter och andra brev som inte direkt gällde de kyrkliga institutionerna och deras gods.⁸ Men även om stora mängder handlingar nu hamnade i kansliet var det ändå bara frågan om en centralisering av det medeltida aktmaterialet i mindre skala. En del regentarkiv hade gått andra vägar och till och med förts ut ur landet.⁹ Domkyrkorna var ojämnt representerade, och inte alla andliga institutioner och ytterst få av sockenkyrkorna berördes av indragningen av gods med tillhörande åtkomsthändingar.¹⁰

Därför att inte heller de berördes av sådana indragningar, behöll landskapen, lagsagorna, häraderna, bysamfälligheterna, städerna, bergslagen, hantverksskråna och gillena sina arkiv.¹¹ Härtill kommer alla släkt- och gårdsarkiv eller enstaka handlingar i enskild ägo under medeltiden. Bara några få sådana samlingar såsom Sten Sture d.ä:s och Margareta Leijonhufvuds släktarkiv kom att hamna i kungens kansli och kammare under Gustav I:s regering.¹² Resten fanns alltså på gårdar och borgar, i städerna och på landet runt om i riket. Dessa arkiv var av högst varierande storlek. Det är bekant att herrar som Bo Jonsson och Arvid Trolle hade betydande arkiv.¹³ Storgodsägare och offentligt verksamma stormän bör ha samlat på sig en hel del, ibland även sådana handlingar som de mottagit i tjänsten.¹⁴ På lågfrälsets och

8 Schück 1976, passim och sammanfattande s. 567 f.; Liedgren, *Miscellanea-breven* (KL 11), sp. 640.

9 Om brev ur Birger Magnussons arkiv som hamnat i Danmark se Schück 1976, s. 55 f. Magnus Erikssons och Häkon Magnussons arkiv fanns i Oslo (s. 136 ff.) och från unionstiden delvis i Danmark (s. 117 ff., 139 ff.). Albrekt av Mecklenburgs arkiv fördes till Schwerin (jfr Grohmann 1928, s. 70). Under drottning Margaretas och Erik av Pommerns tid skedde själva arkivbildandet i Danmark (Schück 1976, s. 563). Handlingar ur Svante Nilssons och Sten Sture d.y:s arkiv har av allt att döma 1520–1521 förts till Danmark; de förtecknades först på 1800-talet (s. 411 ff.; Sturearkivet överfördes till svenska Riksarkivet 1929). I Danska Rigsarkivet ligger alltså svenska råfstetingsbrev och köpebrev på jord från tidig unionstid (i serien C 6, "Adkomst Sverige" o.s.v.; *De aeldste danske Archivregistraturer I*, s. 76 ff.; Liedgren, *Arkiv*, KL 1, sp. 216). – Om Sturearkivet se Retsö 2004, s. 53–76.

10 Bäst bevarade är Uppsalas och Strängnäs domkyrkoarkiv och Vadstena klosterarkiv (Sjödin 1939, s. 124–131; Liedgren, *Arkiv*, KL 1, sp. 217–218 samt Liedgren 1972 b, s. 3 ff.). Om de övriga klostrens och sockenkyrkornas arkiv se Liedgren, *Arkiv* (KL 1), sp. 218–220 och *Kyrko- och klosterbrev* (KL 9), sp. 703; se även Liedgren 1956, s. 252 f. De skånska kyrkoarkiven behandlas separat i artikeln *Arkiv* (KL 1), sp. 226–228. – Om de äldsta klosterbrev se Gejrot 1994 och Gejrot 2003, s. 22–34. Om de äldsta biskopsbrev se Fritz 1995, s. 559–564. Om Vadstenas brev se Fritz 1990, s. 23–33.

11 Liedgren, *Arkiv* (KL 1), sp. 220–221 och sp. 228.

12 Liedgren, *Arkiv* (KL 1), sp. 213 och 221–225 med redogörelse för vad som är känt om de medeltida gods- och släktarkiven samt de senmedeltida riksrådens arkiv; se även nedan. Om de skånska adelsarkiven se samma artikel, sp. 228 f. Släktarkiven var överhuvudtaget rätt utsatta för faror och var till följd av de många återkommande arvsskiftena mindre beständiga.

13 Liedgren, *Arkiv* (KL 1), sp. 221 samt 1976 a, s. VII rörande 1605 års förteckning över brev på Vinäs i Vretstorppsamlingen i ULA; se även VHAA:s årsbok 1968, s. 215 f.

14 Beträffande sammanblandningen av tjänste- och privathandlingar se Liedgren, *Arkiv* (KL 1), sp. 220. Ett bra exempel finns i Schück 1976, s. 132 ff. och gäller akter från Svarte herr Jöns tid som hövitsman på Akershus (1431–1438), vilka senare hamnat i dennes arkiv på sätesgården Åkerö i Södermanland. Anknytning till Åkerö har

skatteböndernas gårdar kan ha funnits små brevsamlingar, medan landbor av olika slag knappast torde ha ägt brev.¹⁵

De arkiv som inte drogs in till kronan senast vid mitten av 1500-talet kom att gå skiftande öden till mötes. De har ofta varit svårt utsatta för förstörelse genom brand, fukt och allmän vanvård och i stor utsträckning förkommit. Åtskilligt har dock, såsom här och var kommer att framgå i det följande, överlevt och på olika vägar och inte minst tack vare olika epokers samlarintressen med tiden hamnat i Riksarkivet eller i arkiv, bibliotek och museer runt om i landet. Något befinner sig fortfarande i enskild ägo.¹⁶

För att återknytta till tankeexperimentet ovan var det förhållandet att Vasatidens kungliga kansli tog hand om ett betydande antal av de förnämligaste och mest välskötta arkiven med handlingar, som i vissa fall gick ända tillbaka till 1100-talet, å andra sidan ingen garanti för att dessa skulle gå oskadda genom tiden. Till bilden hör både förluster och tillskott efter vägen och vid några tillfällen total omläggning av den stora brevmassan efter ny princip.

Här kommer först att redogöras för dessa yttre förändringar, som bidragit till att forma dagens bestånd av medeltidshandlingar vad gäller omfång, sammansättning och förvaring. Härfter följer som en andra huvudlinje i framställningen en redovisning av hur texterna i denna stora offentliga samling genom århundradena registrerats, skrivits av, excerperats, refererats och på andra sätt bearbetats, något som det är viktigt att känna till för att man skall förstå det aktuella material- och forskningsläget. Framställningen följer dessa två huvudlinjer fram till 1700-talets slut och 1800-talets förra del med detta skedes avgörande förändringar för Riksarkivet, medeltidssamlingen och diplomatarieverket. De båda linjerna knyts samman i kapitel V. Den som bara vill ha huvuddragen i utvecklingen rekommenderas därför att gå direkt till den översiktliga framställningen där.

II. Medeltidshandlingarnas öden fram till 1700-talets slut

Under medeltiden följde köpe- och fastebrev, donationsurkunder och andra ägorättshandlingar

ett märkligt brev från 1551 12/6, vilket innehåller intressanta uppgifter om hur privatarkiv kunde förvaras under medeltiden och 1500-talet (DN XVI, nr 633). – Ytterligare exempel i Fritz 1985, s. 85–114.

15 Liedgren, Arkiv (KL 1), sp. 225–226. Som ytterligare exempel kan anföras det på Vreta skattehemman (Hölö socken, Södermanland) bevarade gårdsarkivet (1432–1790), vilket sedan 1923 är deponerat i Riksarkivet (Almquist 1934, s. 97 not 12) och den östgötska storbondesläkten Pukes arkiv, som kommit till Riksarkivet med Tidö-arkivet (Gillingstam 1949, s. 62 not 139). I Norrköpings stadsarkiv förvaras sedan 1971 åtta medeltidsbrev ur gårdsarkivet på Gåsäter (Häradshammars socken, Östergötland). – Om medeltida gårdsarkiv, se Andersson 2004, s. 38–52. Norrländska enskilda arkiv behandlas i Fritz 1986, s. 105–143 och Brink 2002, s. 280–293.

16 Som exempel på en medeltidssamling i privat ägo kan nämnas arkivet på Krapperup (Liedgren, Arkiv, KL 1, sp. 223). Se Riksarkivets i forskarexpeditionen förvarade lappkatalog över medeltidssektionens fotostatkopior av handlingar i svenska arkiv utanför RA, vilken kan användas som en förteckning över medeltidsbrev hos olika institutioner och enskilda ägare.

i regel ett gods då det bytte ägare. Det var i konsekvens härmed som kronan övertog domkyrkornas och klostrens arkiv med åtkomsthandlingar på deras världsliga egendom och andra arkivalier, då gods och inkomster successivt drogs in efter Västerås riksdag 1527.¹⁷ Denna stora samling av brev, register och kopieböcker, jordeböcker och räkenskaper kom naturligtvis att utnyttjas i det löpande förvaltningsarbetet. Och häri sökte kungen lika väl som enskilda frälsemän och ätter efter rättslig motivering för sina krav på återbördande av gods som donerats till kyrkan efter 1454, vilket var det fastslagna gränsåret.¹⁸

Den som bättre än alla andra behärskade detta stora och disparata material var kansliskrivaren, senare sekreteraren, *Rasmus Ludvigsson* (död 1594, se nedan). Han hade varit med om att samla in, ordna, förteckna och vårda samlingen av Kyrko- och klosterbrev ända från mitten av 1540-talet och var den bäst skickade när det gällde att utnyttja den för aktuella utredningsuppdrag. Betecknande nog kom denna stora samling också länge att gå under benämningen ”Rasmus Ludvigssons handlingar”.¹⁹

Liksom kronan först övertog och in på 1540-talet i stort bibehöll den gamla kyrkliga förvaltningen av de indragna godsen, hölls de gamla arkiven ihop var för sig och lämnades på det hela taget i sin ursprungliga ordning. Några andra skäl för att hålla fast vid en sådan naturlig proveniensordning än rent praktiska hade man knappast inom Vasatidens kungliga kansli och kammare.²⁰

17 Om bruket av skriftliga äganderättsbevis under medeltiden se Liedgren 1956, s. 254–267. Västerås riksdag: översiktligt i Rosén 1964, s. 378 ff., och mer utförligt i Berg 1935, s. 98 ff. Enligt Liedgren torde domkyrkornas och klostrens brev i huvudsak ha överförts i kansliets ägo 1542–1546; enstaka handlingar från Uppsala och Strängnäs – förtecknade i G 29, LSB (se nedan) – skall dock ha utplockats redan kort efter 1527. Vadstena och Nådendals klostrets handlingar skall ha dragits in först på 1550-talet. Likaså indrogs en del sockenkyrkoarkiv eller delar av sådana vid senare tillfällen (jfr Sandberg 1948, s. 28 ff.).

18 Bergh 1916, s. 4 f.; jfr även Söderberg 1977, s. 41–57. – Andræ 2002, s. 245.

19 Bergh 1916, s. 4 ff.; Sjödin 1939, s. 122 ff.; Nygren 1952, s. 117 ff.; Liedgren, *Rasmus Ludvigssons handlingar* (KL 13), sp. 673. Ett Peder Månsson Utters memorial om Rasmus Ludvigssons befattning med rikets handlingar, troligen från 1618 eller 1619, är tryckt i MRA 1 (1877), s. 46 ff. Enligt Sjödin finns det påteckningar av Rasmus Ludvigsson på ca 350 pergamentsbrev (1939, s. 101). En lista över hans och hans medarbetares viktigaste förteckningar över kyrko- och klostergoods finns i Liedgren 1976 a, s. IX. Se även otryckta PM av Liedgren i Svenskt Diplomatariums samlingar. Dessa inventeringsförteckningar med motsvarande signa på handlingarna är till god hjälp när det gäller att bestämma brevs proveniens från medeltida kyrkliga och världsliga arkiv. I övrigt sker detta utifrån arkivsigna och andra påteckningar, brevförteckningar och kopieböcker från medeltiden. – Liedgrens otryckta PM ligger till grund för Liedgren 1990, s. 165–188. Om Rasmus Ludvigsson se även Gillingstams artikel i SBL 29 och Svalenius 1991, s. 10 f., 43.

20 Rosén 1964, s. 448. Mycket hade dock råkat i oordning redan vid leveransen (Sjödin 1939, s. 123 f.). Indragningen av kyrko- och klosterarkiv betydde inte nödvändigtvis att dessa fördes till eller permanent förvarades i Stockholm, eftersom kansliet flyttade runt med kungen och hovet (Bergh 1916, s. 248). Sörmländska kyrko- och klosterbrev förvarades i kapellet på Gripsholm (Liedgren, *Kyrko- och klosterbrev*, KL 9, sp. 702). – Om användningen av blad från slaktade medeltida handskrifter efter reformationen och undersökningen av dessa, se

Samtidigt var det naturligt att vid behov och för särskilda ändamål plocka ihop handlingar med olika ursprung och sammanföra dem i nya samlingar. Sålunda rycktes medeltida statsakter och kungabrev samt äldre (och yngre) kopieböcker ut ur de olika medeltida institutionernas arkiv för att läggas till grund för en samling av ”förmåliga handlingar”, vilken efter hand byggdes på med aktuellt material under 1500- och 1600-talen.²¹ När Gustav Vasa vid 1550-talets mitt skapade den stora ”arv- och eget-”godsmassan för sig och sin ätt, fick det givetvis konsekvenser för de olika domkyrko- och klosterarkiven; en annan följd var att vissa betydelsefulla medeltida adelsarkiv då lades till Vasahusets familjarkiv. Det senare gäller t.ex. delar av Erik Abrahamssons (Leijonhufvud), Måns Bengtssons (Natt och Dag) och Erik Karlssons (Vasa) arkiv – med däri ingående äldre släktarkiv –, som drottning Margareta (Eriksdotter Leijonhufvud) ärvt, samt det från Anders Persson på Rankhyttan konfiskerade godsarkivet.²²

Vad gäller förluster och tillskott av handlingar för tiden fram till det egentliga Riksarkivets tillkomst 1618–1620 återbördades en del brev med godsens ifråga till adeln; i några fall så tidigt att de aldrig hann sätta några spår i de brevlister och godslängder Rasmus och hans medhjälpare upprättade.²³ I samband med att hertig Karl omkring sekelskiftet 1600 gjorde upp med den gamla rådsretsen konfiskerades både gods och arkiv från främst herrar som Hogenskild Bielke (se nedan) och Ture Bielke samt Johan Sparre och Erik Sparre (se nedan). Bielkarnas handlingar förblev i offentlig ägo och anses ha utgjort huvuddelen av de brev ur medeltida privatarkiv som fanns i Riksarkivet på 1600-talet. Tyska ordens livländska

t.ex. Brunius 2004, s. 154–159.

21 Bergh 1916, s. 264 ff.; Schück 1976, s. 29–35. Hur under medeltiden statsakter för aktuella politiska behov plockats ut ur samlingar och kommit att ingå i nya arkivbildningar är själva grundtemat i denna arkivhistoriska undersökning (se särskilt kap. III, V och VIII).

22 Sjödin 1939, s. 117–123; Liedgren, Arkiv (KL 1), sp. 221 och Kyrko- och klosterbrev (KL 9), sp. 702. Förvärven av särskilt de uppländska godsens är utredda i Söderberg 1977; gods med kyrkoproveniens behandlas s. 41–57; se även Dahlbäck 1977, s. 347 f. Sten Sture d.ä:s och Gripsholms klostrets arkiv av medeltidshandlingar bildade kärnan i Gustav I:s arv- och eget-arkiv (Liedgren, Arkiv, KL 1, sp. 221; Gillingstam 1974, s. 90). Inventariet däröver i 1530 års förteckning, vars yngsta och bästa version finns i den s.k. ”Gamle herr Stens jordebok” (G 29, LSB), anses äldre än förteckningarna över de till följd av Västeråsbesluten indragna kyrkoarkiven (Sjödin 1939, s. 122 f.). Gripsholm hade kommit i kungens besittning redan 1526 (Söderberg 1977, s. 22 ff.). – De ärvda medeltidsbrevens kom att med tiden läggas till den stora samlingen av kyrko- och klosterbrev. Med några få undantag gick de alltså inte såsom det eftermedeltida materialet bland Rasmus Ludvigssons handlingar till Reduktionsmyndigheterna 1684, varifrån detta senare kom till Kammararkivet (Liedgren, Rasmus Ludvigssons handlingar, KL 13, sp. 673; Munthe 1971, s. 191 ff.; Liedgren, PM 1979-02-20, s. 10).

23 Liedgren 1956, s. 250 och 1976 a, s. IX; Dahlbäck 1977, s. 347 ff. Genom återbördande kom t.ex. ett 20-tal brev för Västerås domkyrkas apostlaprebende att tillhöra Cecilia Stenbocks och Abraham Brahes arkiv (Liedgren 1976 a, s. VII; jfr Sjödin 1932, s. 613 f. och 1943, s. 55 ff.).

arkiv erövrades vid Mitau fall 1621 och fördes till Sverige.²⁴

”Rasmus Ludvigssons handlingar” förlorade givetvis åtskilligt i intresse i och med att reduktionen av kyrkogods var avslutad och förvaltningen av också detta gods lagts till de ordinarie häradsfogdarnas uppgifter. Kyrko- och klosterbrev tjänade inte som förr några praktiskt-ekonomiska syften. Annorlunda förhöll det sig med gruppen ”förnämliga handlingar” och andra för speciella politiska syften hopplockade akter från medeltiden och senare.²⁵ ”Rasmus handlingar” var till skillnad från Vasatidens bestånd av koncept, registraturer, inkommande brev, riksdagsakter o.s.v., vilka hörde till det s.k. ”dagliga kansliet”, ett avslutat arkiv. De kom att uppgå i eller bilda ”riksens gamla archivum” då ett kansliets eller rättare sagt rikets arkiv till slut fastslogs genom 1618 års förslag till kansliordning och 1620 och 1626 års kungliga kansliordningar.²⁶

Mot slutet av 1500-talet hade av olika orsaker den stora massan av medeltidsbrev liksom för övrigt också de yngre arkivalierna i kansliet råkat i stor oordning.²⁷ Betecknande nog var det av medeltidshandlingarna just de ”förnämliga handlingarna” och liknande akter, som blev föremål för det ordnings- och förteckningsarbete som kom att bedrivas i det nya Riksarkivet. Detta gynnades av att en av kansliets sekreterare nu uteslutande skulle ägna sig åt arkivet och av att detta nu permanent var förlagt till Stockholm samt fick bättre och rymligare lokaler på slottet, där det tidigare kan sägas ha levt på undantag.²⁸ Dess förste föreståndare *Per Månsson Utter* (död 1623, se nedan), vilken hade varit Rasmus biträde på 1580-talet, hann dock inte uträtta mycket därvidlag.²⁹

Den som verkligen lyckades genomföra det stora uppordnandet av Riksarkivets dåvarande samlingar, vari ingick samlingen ”förnämliga handlingar” men till största delen var eftermedeltida och under ständig tillväxt, var arkivsekreteraren *Erik Larsson Runell*, adlad *Palmiskiöld* (död 1686, se nedan).³⁰ Men så skall han också ha hållit på i 55 års tid från tidigt på

24 Sjödin 1939, s. 109 f.; Liedgren, Arkiv (KL 1), sp. 222. Om Sparre-breven se nedan. Även andra slags accessioner förekom på 1500-talet (se t.ex. Friedlaender 1971, s. 305 f.). – Om Mitau-arkivet se BÖ 1:1, s. 38 och Liedgren 1987, s. 206 f.

25 Bergh 1916, s. 264 ff.; Schück 1976, s. 31 f., 34; Liedgren, Kyrko- och kloster-brev (KL 9), sp. 702.

26 Bergh 1916, s. 6 f.; Liedgren, Rasmus Ludvigssons handlingar (KL 13). För kansliordningen, se Bergh 1916, s. 12 ff. Om tudelningen av arkivet 1595 och kansliordningarna, se Lundkvist 1981, s. 267–287, särskilt s. 272, 284.

27 Bergh 1916, s. 3, 5–7, 9 f. Samtida uppgifter om oordningen bland och klosterbrev finns i Per Månsson Uppers utlåtande ang. Axel Oxenstiernas kansliordning (MRA 1, 1877, s. 55 f.).

28 Bergh 1916, s. 12, 20, 156, 248 ff., 263 ff.; Schück 1976, s. 34 f. Arkivsekreteraren var Riksarkivets verkliga föreståndare eller chef (Bergh 1916, s. 60; personalen i övrigt s. 64 ff.; om antikvarierna även nedan).

29 Bergh 1916, s. 142–147. Påteckningar av hans hand, något som har kunnat fastslås på omkring 1500 medeltidsurkunder, vittnar om hans verksamhet i kansliet och Riksarkivet före resp. efter Karl IX:s räfster (Sjödin 1939, s. 101).

30 Bergh 1916, s. 132, 154–158; Sjödin 1939, s. 103, där det konstateras att det finns få påteckningar av Runell på

morgonen till sent på kvällen. Slutresultatet var att samlingarna vid hans död 1686 befann sig i ett efter tidens förhållanden och möjligheter gott skick, ett tillstånd som dock inte skulle få bli bestående särskilt länge på grund av slottsbranden elva år senare.³¹

Dåtida förteckningar, främst Runells, vilka idag har sin givna plats i Riksarkivets ämbetsarkiv, ger en god föreställning om vad som från 1600-talets förra hälft fanns i arkivet och var de olika handlingarna och samlingarna förvarades.³² Av medeltidshandlingarna var de s.k. ”förmämliga handlingarna” – totalt omkring 400 – inlagda i skåp i den egentliga arkivlokalen, vilken från 1640-talet var inrymd i en valvlänga längs Skeppsbron. I samma rum fanns även medeltida codices, vid ett tillfälle omtalade som ”en hop” gamla ”munkeböcker”. Av dessa hade en del kommit med de kyrkliga arkiven och andra tillfördes senare samlingarna.³³ Sålunda hade ett 30-tal pergamentsböcker 1620 hämtats i Vadstena kloster av Utter.³⁴ Andra handskrifter, särskilt fornsvenska böcker, och enstaka brev kom till Riksarkivet med Johannes Bureus och antikvariernas efterlämnade samlingar, vilka hade skapats i kansliets och arkivets tjänst och därför hörde hemma där.³⁵ Härmed tangeras det stora beståndet av sekundärt medeltidsmaterial, vilket var resultatet av en under 1500- och 1600-talet fortgående livlig avskrivnings- och bearbetningsverksamhet inom kansliet och dess arkiv. Till detta stoff, som i många fall senare kom att få rangen av förstahandskälla genom att originalhandlingarna ifråga brann upp 1697, blir det skäl att strax återkomma.

urkunderna. Han inträdde i Riksarkivet 1631 och blev dess chef 1659/60. Om sonen *Elias Palmiskiölds* (död 1719) verksamhet och samlingar se Bergh 1916, s. 166–174.

31 Bergh 1916, s. 156, 278 ff.; Schück 1976, s. 35.

32 Se litteraturhänvisningar i not 25. Riksarkivets ämbetsarkiv: Uppställningsförteckningar och inventarier (D 2:II 1–2), Kronologiska förteckningar (D 2:III 1–5, 7) och Sakregister (D 2:IV 1–4). Om dessa förteckningar och särskilt Runells register med signa *ER* och *ELR* och underavdelningarna A, B, C o.s.v., av vilka *ERA* och *ERE* är viktigast, se registranter, konkordanser och otryckt PM av Friedlaender 1941-10-07 i Svenskt Diplomatariums samlingar; Bergh 1916, s. 263 ff., 156 f., 278–309, särskilt s. 293–300; Liedgren, *Avskriftssamlingar* (KL 1), sp. 292 samt PM 1979-02-20 hos Svenskt Diplomatarium, s. 3 f.

33 Bergh 1916, s. 249 ff.; Schück 1933, s. 264 ff. Uppgiften om antalet ”förmämliga handlingar” går tillbaka på Runells kronologiska förteckning (ERA) från omkring 1641–1643. Denna upptar 380 nummer, vilket betyder att antalet brev var något större, eftersom en del vidfästa brev inte hade separata nummer (Liedgren, PM 1979-02-20, s. 3). – För uppgiften om ”munkeböckerna” se Bergh 1916, s. 284. Bland de kopieböcker som kansliet tidigt fått tillgång till var Jakob Ulfssons (A 2), Hans Brasks (A 6 och A 7), Svante Nilssons (A 4) samt Sten Sture d.y:s (A 5), samtliga nu i RA (Schück 1976, s. 568; se även Gillingstam 1974, s. 90). Om de kyrkliga kopieböckerna eller korrektare uttryckt *registra* (Schück 1976, s. 454 ff.) se nedan.

34 Bergh 1916, s. 374 f.; Nygren 1952, s. 120. För identifieringen av dessa se även Gödel 1916, s. 159 ff. *Vadstena klostrets stora kopiebok* (nuv. A 20, RA) ingår inte bland de vid detta tillfälle förtecknade handskrifterna utan hade tydligen redan 1587 hämtats av Utter, som bevisligen utnyttjat boken (Gillingstam 1974, s. 100). – Om Vadstena klostrets stora kopiebok (A 20) och dess öden se Ståhl 2003, s. 35–64, särskilt s. 56 f.

35 Bergh 1916, s. 286, se även s. 377 f., Schück 1933, s. 266–273 samt nedan.

Den centrala arkivlokalen rymde däremot inte den stora mängden Kyrko- och klosterbrev eller ovan berörda handlingar rörande släkterna Bielke, Sparre och Banér, vilka på 1620-talet hade flyttats upp från Nyköpingshus. Det mesta låg nedpackat på annat håll i slottskomplexet, närmare bestämt i det s.k. papistkyrkovalvet.³⁶ En registrant från 1640-talet (nuv. B 22, förr J 19), upprättad huvudsakligen av antikvarien *Per Olofsson Westius* (se nedan) med sikte på sigill och vapenbeskrivningar ger en föreställning om hur Rasmus handlingar vid denna tid var grupperade. Den upptar bortåt 2 000 brev, och ordningen för dessa kan närmast karakteriseras som en omörd proveniensordning.³⁷ Ordningen framgår redan av den ofta bristande överensstämmelsen mellan brevaskarnas rubriker och deras aktuella innehåll.

Att den stora mängden Kyrko- och klosterbrev och däribland liggande världsliga brev under 1670-talet kom att ordnas och systematiseras kan ytterst ses som ett uttryck bland många för den dåtida svenska stormaktens behov att hävda sig inför omvärlden på alla områden. Hur götiskt-patriotiskt färgad tidens historieskrivning än var, skulle den enligt rådande uppfattning vara grundad på skriftliga källor. Att göra källorna till den äldre historien tillgängliga genom att samla in, ordna, kopiera och edera brev och handskrifter var därför en av de dåtida antikvariernas huvuduppgifter.³⁸ Arkiven var på den tiden inte öppna för forskare.³⁹

För den främste bland antikvarierna, *Johan Hadorph* (död 1693, se nedan), vilken från 1676 förenade sin assessorstjänst vid Antikvitetskollegiet med en lön som arkivsekreterare, var målet ett stort diplomatarium, en samling av hela det dokumentariska materialet.⁴⁰ Det nyssnämnda ordningsarbetet, som var en förutsättning härför, genomfördes under hans ledning i Uppsala (se nedan) under åren 1670–1677, och brevkistorna fördes i maj 1677 till Stockholm. Arbetet utfördes främst av amanuensen i Antikvitetskollegiet *Erik Wennaesius* (död 1684, se nedan), vars påteckningar finns på ett mycket stort antal brev.⁴¹

De kyrkliga handlingarna ordnades efter de domkyrkor och kloster de ansågs ha tillhört.⁴² Från den stora massan av domkyrko- och klosterbrev avskildes de världsliga breven. Det var dels sådana som följt med vid leveranserna till kansliet på 1540- och 1550-talen, d.v.s. brev

36 Bergh 1916, s. 273 f., 376; s. 253–281. Dessa handlingar tycks senare ha flyttats till den egentliga arkivlokalen (s. 274 resp. 257).

37 Nygren 1952, s. 122 f.; Scheffer 1968, s. 332 och 1977, s. 181–185. Jfr de av Jonas Bure redovisade askarna med hopsamlade släktbrev (Gillingstam 1974, s. 103).

38 Lindroth 1975, kap. Antikviteter och historieskrivning, se närmare s. 236 f., där också inflytandet från källkritiska föregångare på urkundsutgivningens område, främst bollandisterna och Jean Mabillon, berörs.

39 Bergh 1916, s. 25; Lindroth 1975, s. 339.

40 Lindroth 1975, s. 326 f. och nedan. För Hadorphs lön och tjänstgöring se Liedgren 1968, s. 697. Om begreppet *diplomatarium* se Nygren, *Diplomatarium* (KL 3), sp. 82.

41 Bergh 1916, s. 80; Sjödin 1939, s. 101; Nygren 1952, s. 124; Liedgren, PM 1979-02-20, s. 5 f. och nedan.

42 Liedgren, *Kyrko- och klosterbrev* (KL 9), sp. 702.

som ursprungligen utfärdats för privatpersoner men senare på grund av gåvor eller köp hamnat i de kyrkliga institutionernas arkiv. Dels var det medeltidsakter som ingått i de kring år 1600 konfiskerade arkiven. Dessa mer än 4 000 s.k. *Miscellanea*-brev klassificerades som gåvo-, skiftes-, köpe- och fastebrev och lades i en stor kronologisk serie. Brevens buntades enligt tidens sed i (ett 80-tal) knippor om cirka 60 brev vardera och kom senare att numreras vid registrering och avskrivning inom Antikvitetsverket (se nedan).⁴³ Man sammanförde också särskilda samlingar: påvebullor, testamenten och kyrkliga statuter. Därjämte upplades en samling *Privilegia et Statuta Historica* som en motsvarighet till Riksarkivets ”förmåliga handlingar”.⁴⁴

Denna nya indelning av medeltidsbrev trädde istället för en ursprunglig proveniensordning, som vid det här laget hade hunnit bli ganska tillrörd. Den kom att bli bestående till in på 1830-talet och avspeglas i de diplomatier och avskriftssamlingar som tillkom under denna långa tid (se nedan). Uttryckt i moderna arkivteoretiska termer är det närmast ett slags pertinensprincip som har varit styrande vid den stora omordningen av detta väldiga brevbestand, vilket kvantitativt vida överträffade den andra stora offentliga samlingen av medeltidsbrev vid denna tid, de ”förmåliga handlingarna”.⁴⁵

I sammanhanget kan nämnas att det blev Hadorph, som efter sina principer kom att ordna också *Skånebrev* (se nedan), när dessa i samband med reduktionen 1689 anlände till Stockholm och lades till Antikvitetskollegiets samlingar. Själva förteckningsarbetet utfördes dock av *Magnus Westhius* (död 1692), som arbetat med dem redan i Malmö. Drygt 1500 Skånebrev – brev från Lunds domkyrka, Bosjö kloster m.fl. – kom att gå förlorade i Slottsbranden 1697.⁴⁶

43 Beteckningarna *Acta privata* och *Privatorum acta* förekommer också. Liedgren, *Miscellanea-breven* (KL 11), *Kyrko- och klosterbrev* (KL 9), 1968, s. 699 och 1976 a, s. VIII samt PM 1979-02-20, s. 7. Brevens numrerades mitt på uppvecket för sigillremsorna. – Om *Miscellanea-breven*, se inledningen i *Brev ur askan* (1996), vari tryckts notiser om sådana brev, som på olika sätt gått förlorade. Från 1693 finns en uppgift om 81 knippor; se Liedgren i KL 11, sp. 640 och Liedgren 1987, s. 201–218.

44 Nygren 1952, s. 126; Schück 1976, s. 37; Liedgren, PM 1979-02-20, s. 6.

45 Liedgren 1976 a, s. VIII. I litteraturen har den tidigare kallats ”en oklart uppfattad proveniensprincip” (Liedgren, *Arkiv*, KL 1, sp. 214), en ”topografisk realprincip” och ”en teoretisk proveniensprincip” (Nygren 1952, s. 126). Om denna indelnings betydelse för dispositionen av de senare diplomatarierna se Liedgren 1976 a, s. VIII, Friedlaender 1971, passim samt nedan.

46 Bergh 1916, s. 379; Nygren 1952, s. 125; Liedgren, *Arkiv* (KL 1), sp. 227 och *Skånebrev* (KL 16); Friedlaender 1961, s. 61–100. Många Skånebrev kom att gå förlorade genom slottsbranden, andra förskingrades vid mitten av 1700-talet. Skånebrevförteckningen (B 29, förr E 102, RA) och särskilt dess förarbeten i E 102a (VHAA:s dep., RA) och i B 30 (RA) ger en föreställning om det ursprungliga beståndet. En grundlig utredning om förteckningsarbetet, som bedrevs 1685–1692, har gjorts av I. Friedlaender och en sammanfattning finns tryckt (1961). – Om Skånebrev se Weibull 1901, s. 77 ff. Om 1085 års gåvobrev till Lundakyrkan och dess öden se Fritz 1988, s. 21–35.

I och med att medeltidshandlingarna – brev och handskrifter i original likaväl som senare bearbetningar därav i form av antikvariernas ”anteckningar” – från 1668 utlånats till det 1666–1667 inrättade Antikvitetskollegiet hade de kommit att avskiljas från Riksarkivet för en tid på mer än 150 år. Till Uppsala, där kollegiet arbetade under sin korta glansperiod, hade 1669 förts framför allt Kyrko- och klosterbrev och några kopieböcker samt 1670 de av Karl IX in-dragna breven och 1671 en del av de ”förmåliga handlingarna”.⁴⁷ Några få av de senare återställdes snart till Riksarkivet.

Sedan breven där hade ordnats under Hadorphs ledning kom ett stort avskrivningsarbete i kollegiets regi igång. Detta omfattade givetvis också det material som efter hand tillfördes samlingarna genom antikvariernas sökande efter urkunder, brev och allehanda andra skriftliga källor till fornhistorien. Sålunda var Hadorph själv nästan årligen ute på inventeringsresor och han förkovrade även på många andra sätt kollegiets samlingar.⁴⁸

Särskilt betydelsefulla för det nu påbörjade diplomatariearbetet var givetvis domkyrkornas registra. Dessas öden efter reformationen hade varit skiftande. (De finns nu alla i RA.) *Uppsala-registret* (nuv. A 8, förr A 17) hade kommit till kansliet kort efter 1641 men senare kommit på drift på slottet och nu återfunnits av Hadorph, som införlivade handskriften med Antikvitetskollegiets samlingar 1668.⁴⁹ Detsamma gjorde han med *Linköpings-registret* på pergament (nuv. A 9, förr A 18), som han hade lånat av Linköpings domkapitel. Det hade tidigare disponerats av Johannes Messenius (se nedan); dessförinnan hade det varit i kansliet och där utnyttjats av Rasmus Ludvigsson.⁵⁰ *Åbo domkyrkas Svartbok* (nuv. A 10, förr A 25) avkrävde kollegiet 1669 Åbo hovrätt, i vars ägo den då var.⁵¹ *Lunda-registret* (nuv. A 11, förr A

47 Bergh 1916, s. 76 ff., 288, 388; Nygren 1952, s. 124; Liedgren, Kyrko- och klosterbrev (KL 9), sp. 701. Av ”förmåliga handlingar” hade Hadorph rätt att uttaga brev som rörde kloster, och han utkvitterade enligt en förteckning 1671 144 nummer, de flesta äldre kungabrev (Liedgren, PM 1979-02-20, s. 3). Ett fåtal av dessa brev återfördes till sin ursprungliga plats bland ”förmåliga handlingar”, resten ordnades in främst bland och klosterbrev (Liedgren PM, s. 6). Om brevtransporterna 1669–1671 se anförd PM, s. 5. – Liedgren 1987, s. 208 ff.

48 Enligt 1630 års instruktion skulle antikvarierna samla in eller skriva av runskrifter, lagböcker, urkunder och brev, krönikor och ”historier” (Schück 1932, s. 140 ff.). Enligt 1661 års kansliordning skulle de uppsöka och bearbeta ”gamle skrifter och documenter både i rune- och gamla tungomålet” (Bergh 1916, s. 76). Om Hadorphs resor se Nygren 1952, s. 125 f. och Liedgren 1968, s. 699; om hans samlande se Lindroth 1975, s. 324 f. samt nedan.

49 Liedgren 1968, s. 699. – Om handskrifterna i nuvarande A-serien i RA, se Ståhl 2004, s. 77–97.

50 Nygren 1941, s. 89 f.; Liedgren 1968, s. 699; om Rasmus Ludvigssons anteckningar i A 9 se PM 1947 nr 87 av Liedgren hos Svenskt Diplomatarium samt Gillingstam 1974, s. 89; se även Schück 1959, s. 38. Linköpings domkyrkas pappersregister (Kh 54, LSB) hade han lånat 1663 (Nygren 1941, s. 88 f., 94 ff.; Schück 1959, s. 36–39). Pappersregistret liksom Hans Brasks kopiebok (Kh 53, LSB) ägdes på 1700-talet av biskop A. O. Rhyzelius i Linköping (Friedlaender 1971, s. 287).

51 R. Hausens förord till editionen 1890, s. 2 f. Hovrättens arkiv förstördes senare i Åbos brand 1827. Den Svartboken närstående, likaledes medeltida *Codex Aboensis* (även kallad *Codex Särkilahiti*) i Skoklostersamlingen (Ms in fol. 70, nu i RA) skall ha tillförts denna av Per Brahe d.y., generalguvernör i Finland 1637–41, och dessförinnan

20) kom till Antikvitetskollegiet med Skånebrevssamlingen 1689.⁵² *Strängnäs-boken* (nuv. A 15, förr A 46) och *Skara-registret* (nuv. A 16, förr A 47), böcker av något annorlunda karaktär, disponerade man redan över.⁵³

Sedan bearbetningen av detta stora material hade kommit igång i Uppsala återfördes det i omgångar, senast 1694, till Stockholm, dit Hadorph och hans medhjälpare 1676–1677 hade förlagt sin verksamhet.⁵⁴ Trots att handlingarna formellt bara var utlånade till Antikvitetskollegiet lyckades Riksarkivet nu inte återfå dem. Det betyder att det till Antikvitetsarkivet (under Kanslikollegium) 1692 ombildade kollegiet för sin avskrivningsverksamhet fritt förfogade över så gott som hela medeltidsmaterialet utom huvuddelen av de ”förmåliga handlingarna”. Dessa skulle förstöras i slottsbranden i maj 1697 tillsammans med delar av det eftermedeltida aktbeståndet i det valv i Riksarkivet, där de redan tidigare hade förvarats. Totalt förstördes av dem 270 brev i original och ett 30-tal äldre avskrifter samt därtill några små kopieböcker. Till antalet var de förlorade breven således inte särskilt många, men de utgjorde ett kvalitativt urval ur medeltidssamlingarna.⁵⁵ Detta betyder att Riksarkivet efter branden inte hade kvar några medeltidsakter utöver enstaka handlingar, som råkat hamna bland sådana yngre arkivalier som räddades.⁵⁶

Den stora medeltidssamlingen förvarades i de rum Antikvitetsarkivet förfogade över i anslutning till Riksarkivets lokaler och räddades till största delen därifrån. Tillsammans med de delar av Riksarkivets samlingar som undgick branden fördes Antikvitetsarkivets samlingar, som 1697 sammanlagt minskade med omkring 2 500 brev, till ”greve Pers hus”, som kronan löst in 1696. Här skulle de förbli till dess man 1772 flyttade till det nya slottet.⁵⁷

ha funnits på Åbo slott (Jaakkola 1952, s. XIX; se även Gallén 1978, s. 286).

52 Friedlaender 1961, s. 87 f.

53 Om Strängnäsregistret se Liedgren 1976 b, s. 4 och om dess placering efter 1693 se Friedlaender 1971, s. 65 not 4, s. 289. Om Skararegistret se Gillingstam 1974, s. 89. – Om leveranser av andra handskrifter från Riksarkivet se Schück 1933, s. 286 ff. och Liedgren, PM 1979-02-20, s. 5.

54 Bergh 1916, s. 80 f., 261; Schück 1935, s. 96 ff.; Nygren 1952, s. 125; Liedgren, PM 1979-02-20, s. 6.

55 Bergh 1916, s. 80 ff.; Schück 1933, s. 232 ff. För beräkningarna se Liedgren, PM 1979-02-20, s. 4. – Om själva slottsbranden se Liedgren 1987, s. 201–218. 174 av de ”förmåliga handlingarna” hade före branden tryckts av Hadorph eller är kända genom avskrift; för resten finns korta register.

56 För exempel på sådana räddade brev, vilka låg bland ”rågångshandlingar” i kansliets arkiv, se Schück 1976, s. 360 f. not 5 och s. 237 (nr 79); se även s. 34. – Det gällde även svenska brev som hamnat i Mitau-arkivet.

57 Bergh 1916, s. 262, 311, 318 ff. Delar av Riksarkivet flyttades efter några år till Rosenhanes hus på Riddarholmen för att finnas närmare till hands för kansliet (Bergh 1916, s. 323 f.). 1769 flyttades Antikvitetsarkivets arkiv och bibliotek till det nya slottet, medan pergamentsbrev och handskrifterna, vilka var inpackade i lådor och låg i buntar på golvet, blev kvar ytterligare några år i ”greve Pers hus” (Schück 1936, s. 304 f.; Thordeman 1946, s. 94; Friedlaender 1971, s. 81, 85). – Om greve Pers (Per Brahe d.y:s) hus och Antikvitetsarkivets rum där efter slottsbranden, se Helgeandsholmen 1983, s. 366–379, särskilt s. 370, 377. Antikvitetsarkivets förluster bestod i 200 kyrko- och klosterbrev, varav hälften är kända i avskrift. Vidare omkring

Inte heller när Antikvitetsarkivet 1780 gjordes till historiskt museum och gick upp i den av Gustav III 1786 inrättade Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien kom Riksarkivet åter i besittning av den stora samlingen av medeltidsbrev, vilken till allra största delen ändå härrörde därifrån.⁵⁸ Under det århundrade som gått sedan dåvarande Antikvitetskollegiet hade fått låna handlingarna hade en del gått förlorade och andra kommit till. År 1695 kom ett förbud mot förskingring av urkunder. Strax dessförinnan hade den kände urkundssamlaren och förfalskaren, Hedemora-prästen *Nils Rabenius* (död 1717), lagt sig till med ett antal brev. På sikt kom detta dock inte att få alltför svåra konsekvenser, eftersom åtskilliga av dessa med tiden skulle återkomma till Riksarkivet med Skoklostersamlingen. Förlusterna vid slottsbranden hade för Antikvitetsarkivets del främst bestått i att bortåt 1 500 Skånebrev, de flesta äldre än 1539, samt ett antal knippor med Miscellanea-brev – sammanlagt 304 brev – gått förlorade.⁵⁹

Förlusterna kan sägas att i viss mån ha uppvägts av de förvärv som hade gjorts under den tid samlingen av medeltidsbrev var i Antikvitetskollegiets/ -arkivets vård. Sålunda förekom en rad överlåtelser av släktbrev under Hadorph och dennes efterträdare *Johan Peringskiöld* (se nedan). För att nämna några av dessa accessioner hade riksskattemästaren Sten Bielke på 1670-talet skänkt 260 brev, varav ett stort antal medeltida. Vidare överlät greve Abraham Brahe strax före 1704 dit en huvuddel av ätterna Stenbock-Tre Rosors släktarkiv.⁶⁰ Ifråga om de *Sparreska kopieböckerna* (nuv. B 14–16, förr J 5–7, RA; se nedan) har det tidigare hetat i litteraturen att de bör ha införlivats med samlingarna någon gång före 1720, då de upptas i ett Antikvitetsarkivets inventarium. Det skulle i så fall ha skett före 1696, då Peringskiöld gick igenom dem (se nedan). De har troligen redan tidigt kommit till Antikvitetskollegiet med antikvariernas samlingar. De avskrivna breven, som återlämnades, har gått förlorade.⁶¹

300 av de sammanlagt 4 800 Miscellanea-breven, en samling Gyllenstierna-brev från Nynäs och en mindre samling Rosenstråle-brev från Sonstorp.

58 Schück 1936, s. 627 ff.; Lindroth 1978, s. 636. Se nedan.

59 Bergh 1916, s. 391. Om Rabenius se Ahnlund 1927; om hans förvärv ur och klosterbrevssviten se Liedgren 1950, s. 228. Denne har med utgångspunkt i Skoklostersamlingen undersökt Rabenius förvärv av medeltidsbrev och därvid beträffande just dessa brev kommit till en något mindre välvillig syn på hans ”räddningsinsatser” än Ahnlund (särsk. s. 247 ff.).

60 Allmänt om Peringskiölds accessioner se Friedlaender 1971, kap 12. *Sten Bielkes* donation: Liedgren, Arkiv (KL 1), sp. 222; Friedlaender 1971, s. 304. För *Abraham Brahes* överlåtelse även Sjödin 1939, s. 107 och 1943, s. 40 ff.; Liedgren, Arkiv (KL 1), sp. 224; se även Friedlaender 1971, s. 293. Andra namn i samband med överlåtelser av medeltidsbrev till Antikvitetsarkivet är *Bonde* (Liedgren, Arkiv, KL 1, sp. 223; Friedlaender 1971, s. 295 ff.), *Rosenstråle*. Förvärvet av brev från ätten Rosenstråles sätesgård Sonstorp i Östergötland omfattade även Palne Erikssons föregivna ägorättshandlingar vid sidan av äkta sådana, överlåtelserna skedde i flera omgångar, både före och efter slottsbranden. (Liedgren, Arkiv, KL 1, sp. 225, Friedlaender 1971, s. 304 ff. och nedan) och *Palmstierna* (Friedlaender 1971, s. 113, 307).

61 Friedlaender 1971, s. 20 och s. 51; Scheffer 1968, s. 331–340.

Till Riksarkivet gick efter 1780 inte heller den stora avskriftssamling som var resultatet av Antikvitetskollegiets/ -arkivets omfattade diplomatariearbete (se nedan), utan den följde med till Vitterhetsakademien. Inte heller kom till Riksarkivet alla de arbetspapper som utgjorde antikvariernas samlingar (F-samlingen enligt Antikvitetsverkets signum), vilkas äldsta delar ursprungligen hade tillhört Riksarkivet. Dessa gick nu till Kungliga biblioteket tillsammans med själva originalbrev, de tryckta böckerna och de omfattande handskriftssamlingarna, bestående av andliga böcker (A-samlingen), svenska och andra laghandskrifter (B- och C-samlingarna), historiska och vittra handskrifter (D-samlingen) samt de från Antikvitetsarkivets isländska medarbetare förvärvade isländska handskrifterna.⁶²

Vad Riksarkivet fick var delar av F-samlingen, jordeböckerna (G-samlingen), genealogierna (H-samlingen) samt en samling äldre kopior av gamla brev (J-samlingen).⁶³ Även om uppdelningen såsom det förefaller gick egendomligt till och Riksarkivets intressen därvid bevakades dåligt, var den kanske inte fullt så långsökt som den idag kan förefalla. Att de tre institutionerna Riks- och Antikvitetsarkiven samt Kungliga biblioteket 1780 lydde under samma myndighet, Kanslikollegiet, spelade kanske mindre roll; kollegiet hölls nämligen utanför. Men Antikvitetsarkivet och biblioteket hade på 1750- och 1760-talen varit förenade och hade länge lokaler på samma plats.⁶⁴

För att något föregripa framställningen i det följande skulle den skeva uppdelningen dock rätt snart komma att korrigeras såtillvida som att brevsamlingen först lånades över från Kungliga biblioteket till Riksarkivet 1821 och sedan även formellt genom regeringsbeslut gick över till denna institution 1847 (se Svenskt Diplomatarium III, s. 623 not). Antikvitetsverkets stora avskriftssamling stannade däremot i Vitterhetsakademiens vård (och sedan 1895 i statens ägo) men förvaras sedan 1918 som deposition i Riksarkivet.

Härmed har de medeltida handlingarnas öden i stort följts fram till de stora förändringarna omkring år 1800. Det är dags att ta upp den andra huvudlinjen i framställningen: att följa de eftermedeltida arkivtjänstemännens, genealogernas, antikvariernas, kopisternas och andras arbete med de medeltida handlingarna genom århundradena fram mot

62 Schück 1936, s. 644; se även Friedlaender 1971, s. 85 f. – Om laghandskrifterna se Bäärnhielm 2004, s. 131–152.

63 Bergh 1916, s. 386; Schück 1936, s. 644; Gillingstam 1990, s. 21 f. Med Kammararkivet, som 1922 organisatoriskt uppgick i RA, tillfördes arkivet ett omfattande medeltidsmaterial i form av blad ur handskrifter, som efter reformationen använts som omslag av räkenskaper m.m. Härom se BÖ 4, s. 384 ff. och Brunius 2004, ovan. De flesta pergaments- och pappersbrev hade redan 1896 inordnats i RA:s huvudserier (BÖ 1:1, s. 40 f.). Se Kromnow 1950, s. 179–198 och Wickman 1991, s. 33–46.

64 Schück 1936, s. 640 ff.; Lindroth 1978, s. 631. Före branden hade arkivet och biblioteket som framgått haft lokaler på olika håll i slottet Tre Kronor, och därefter var de båda inrymda i ”greve Pers hus”. Mot slutet av 1700-talet fanns såväl Kungliga biblioteket som Antikvitetsarkivet på slottet. – Om Gottlunds redogörelser för arkivförhållandena på slottet, se Tarkiainen 1981, s. 356 f.

det ”moderna” diplomatariearbetets start ett stycke in på 1800-talet.

III. Avskrivningen och excerperingen av breven fram till 1700-talets slut

Med utnyttjandet av skriftliga dokument av politisk eller juridisk art och andra brevtyper i det offentliga och privata livet under medeltiden följde helt naturligt ett behov av att för eventuellt framtida bruk förfoga över texten i brev som utställdes. Likaså behövde man olika slags texter som formulär för att kunna sätta upp nya brev.

Det finns därför mängder av avskrifter av brev, både av sådana som alltjämt är bevarade i original och av sådana som gått förlorade under medeltiden och senare; domkyrkornas och riksrådets kopieboks- och registerförande i Sverige under medeltiden är vid det här laget väl utrett. Enstaka formulärsamlingar är bevarade.⁶⁵

Det är emellertid inte den medeltida avskrivningen av brev för praktiska behov eller, vilket också förekom, av rent historiskt intresse som här skall stå i förgrunden.⁶⁶ Det medeltida stoffet kommer i det följande genomgående att behandlas som något vid tiden för Gustav I:s regeringstillträde avslutat. Oavsett dess karaktär av originalhandlingar eller avskrifter ses det som ett primärmaterial i förhållande till den eftermedeltida verksamhet på det här området som närmast skall redovisas.

Intresset för medeltidshandlingarna inom 1500-talets kungliga kansli berodde, såsom framgått i det föregående, på den nytta man där och i kammaren hade av dem. Praktiska behov bestämde också till en början kopierandet av akterna. Regimskiftet 1521 innebar ett brott med det förgångna i många avseenden och den nya regimen var – såsom Herman Schück visar i sin undersökning – i desperat behov av politiskt ”know-how”. Särskilt fatalt för Gustav I var bortförandet av riksregistret (*registrum regni*) med allt som däri kodifierats under ett halvsekel. I någon mån kompensrades förlusten av de avskrifter av statsakter därur som biskop Hans Brask låtit göra och nu kunde ställas till kungens förfogande. Vidare genomsöktes domkyrkoarkiven i Strängnäs och Uppsala (1541) och sådant som bedömdes vara av värde skrevs av, varefter breven faktiskt återställdes; arkiven skulle dock snart komma att indras till kronan.⁶⁷

För att underbygga den yttre och inre politiken åt kungen skapade *Rasmus Ludvigsson* (se ovan) aktsamlingar och samlade notiser ur krönikor. Schück visar hur t.ex. 1560-talets

65 Se inledningen ovan med särskilt not 1 och 3 samt Liedgren, *Avskriftssamlingar* (KL 1), sp. 290 f.; Schück 1976, passim; Berulfsen, *Formularbok* (KL 4) samt Öberg 1973 a, s. 563–583 och 1973 b. – I den mån klostrens kopieböcker och register är bevarade är de inte lika väl undersökta (Liedgren, *Arkiv*, KL 1, sp. 218 f). Om Vadstenas på olika håll – UUB, KB, och RA – spridda kopieböcker se Nyberg 1970–71. – Ståhl 1998, passim.

66 Sälunda återger *Ericus Olai* brev i sin krönika (SRS II). Om hans och *Olaus Petris* brevmaterial se Schück 1976, kap. II m.fl. ställen.

67 Schück 1976, s. 29 f. Se ovan.

nordiska konflikt aktualiserade handlingar, som visade Sveriges historiska rätt till Skånelandskapen, Gotland och Norge samt rätten att föra tre kronor i riksvapnet. Och hur i det sammanhanget en stor vidiminationsakt över 1400-talsbrev rörande Norges förhållande till Sverige upprättades (1569) och det gjordes avskrifter ur en senmedeltida bok med Skånebrev. Överhuvudtaget togs många avskrifter av texter i medeltida register, kopieböcker och brevsamlingar, som man förfogade över inom kansliet.⁶⁸

En del av detta sammanställdes direkt till kopieböcker; annat lades ihop först på 1600-talet. Ett bevarat resultat härav är *kopieboken* Φ , nuv. B 9 (RA), i vilken Runell samlade sådana avskrifter från 1500-talet. Häribland också sådant material som härrörde från Hogenskild Bielkes och Johannes Messenius (se nedan) verksamhet.⁶⁹ Rasmus Ludvigsson var nämligen inte ensam om att utnyttja medeltidshandlingar för politiska syften.

För *Hogenskild Bielke* (död 1605; se ovan) och hans ståndsbroder *Erik Sparre* (död 1600; se ovan) gällde det att återupprätta riksrådets och adelns gamla maktställning. Material att underbygga de adliga privilegiekraven med sökte de i medeltidsakter av främst konstitutionell och fiskal art. Dessa texter hämtades i sin tur i kansliet, där både originalhandlingar och kopiesamlingar utnyttjades. Inte mindre värdefullt med hänsyn till att det här gäller material av ett slag som senare i stor utsträckning har gått förlorat, är att avskrifter också gjordes av och ur privata brev samt kopieböcker och laghandskrifter i enskild ägo. Genom konfiskation kom Bielke- och Sparre-samlingarna senare att tillföras Riksarkivet (se ovan). Dessförinnan hade de hunnit ge upphov till nya avskrifter och avskriftssviter.⁷⁰

Parallellt med Rasmus Ludvigssons materialsamlade till stöd för den nya regimens politiska arbete pågick bearbetning av det stora medeltidsstoffet ur andra aspekter. Tidigare har här talats om dess administrativa betydelse till följd av att kronan trätt i domkapitlens och klostrens ställe och övertagit deras världsliga egendom och rättigheter. Godstvister inte minst vid kungahusets egna jordförvärv föranledde vidare godshistoriska och genealogiska

68 Schück 1976, s. 31 f. Ett exempel på en sådan kopiebok från 1500-talets slut är B 5 (RA), genom vilken den senare genom slottsbranden förlorade lilla medeltida kopieboken med brev om Magnus Erikssons förvärv av Skåne är bäst känd (Schück 1976, s. 153 ff.).

69 Schück 1976, s. 35. Se nedan.

70 Liedgren, *Avskriftssamlingar* (KL 1), sp. 291; Schück 1976, s. 32 ff. Om Bielke-arkivet se ovan, om Sparrebrev se nedan samt Liedgren, *Arkiv* (KL 1), sp. 222. Riksarkivet har senare tillförts ytterligare ett par avskriftsvolymer med Tidö-arkivet. *Hogenskild Bielkes s.k. gröna bok* (E 131–132) förvaras i UUB; den av honom sammanställda ”Archivi gröna Copiebok, sign. III” gick däremot förlorad i slottsbranden (Liedgren, PM 1979-02-20, s. 2; se även Schück 1976, s. 33 och Liedgren 1969, s. 69 f.). Märk även B 7 (Erik Sparres kopiebok, RA) och B 8 (Erik Sparres kopiebok i tidig avskrift, RA); Schück 1976, s. 33. Se även Lundberg 1944. – I sammanhanget kan nämnas *Palne Eriksson Rosenstråle* (död 1596), vilken bl.a. omkring 1587 förfärdigade det föregivna Helgeandsholmsbeslutet från 1282 (Hildebrand 1961, s. 38; Torstendahl 1964, s. 131 f.; Gillingstam 1974, s. 93 och ovan).

utredningar, särskilt i samband med Erik XIV:s Höga nämnds verksamhet. Till nödvändigheten att övertyga om det berättigade i sådana mer konkreta krav kom att Vasasönernas höga börd skulle bevisas inför världen.⁷¹

Rasmus Ludvigsson blev med tiden allt mer inriktad på just genealogiska undersökningar. Denna sida av hans verksamhet är väl utredd, senast av Hans Gillingstam, och det står klart att han därvid förutom medeltida brev och kopieböcker i kansliets stora samling har använt brev och brevgrupper i kungens privata arkiv samt haft tillgång till olika adelsarkiv. Hans genealogier, av vilka många finns bevarade, omfattar 5 000 brevnötkiser, varav ett 50-tal återgår på eljest okända brev. I dessa notiser dominerar helt naturligt uppgifterna om sigill och vapen på bekostnad av upplysningar om innehållet i breven. I sina historiska arbeten återger han dock en del texter, särskilt ur pappersbrev från Sturetiden.⁷²

I det bevarade genealogiska materialet finns det åtskilliga andra nedslag, både äldre och yngre, av det starka intresse för genealogi och heraldik som vid denna tid var på modet i Europa, framför allt inom adliga kretsar. Genealogier från Vasatiden, sådana som Hogenskild Bielkes och Axel Oxenstiernas, har dock ingenting att ge utöver Rasmus Ludvigssons arbeten vad gäller medeltidsbrev.⁷³

Betydligt värdefullare ur den synpunkten är att Rasmus förde det genealogiska intresset vidare till sin medhjälpare på 1580-talet *Per Månsson Utter* (se ovan), sedermera föreståndare för Riksarkivet. Gillingstam visar att inte mindre än 150 av dennes 2 000 brevnötkiser i det stora verket *Collectanea genealogica* (nuv. *Genealogica* 41, RA) och andra arbeten går tillbaka på numera i övrigt okända brev. Uppers släktböcker bygger enligt Gillingstam visserligen i stor utsträckning på Rasmus Ludvigssons arbeten, men därutöver har han använt originalbrev i kansliet och i privata arkiv. Av de Oxenstierna-brev Utter har kunnat utnyttja har många senare på olika vägar hamnat i Riksarkivet. Proveniensen för de ovan nämnda 150 breven är dock i de flesta fall okänd.⁷⁴

Ett genealogiskt-heraldiskt studium utifrån själva medeltidshandlingarna skulle komma att bedrivas parallellt med förtecknandet och kopierandet av breven in på 1700-talet och med Peringskiöld som den siste företrädaren (se nedan). Förekomsten av 1600-talsgenealogier med

71 Se ovan; Liedgren, Rasmus Ludvigsson (KL 13). Denne var snarare i kungahusets än i kronans tjänst (Liedgren 1960, s. 65 f.).

72 Gillingstam 1974, s. 88–96; jfr Rosman 1897 och Nygren 1952, s. 119. En stor släktbok gick förlorad i slottsbranden men är känd i 1600-tals-avskrifter (Gillingstam 1974, s. 88). Sifferuppgifterna finns a.a., s. 93. Beträffande brevxcerpter i de excerptsamlingar (D 1 och D 19, KB), som Rasmus Ludvigsson lagt upp för sitt krönikearbete (D 18, KB, och E 52, UUB) se Westin 1946, s. 505 f.

73 Om äldre genealogier, även medeltida, se Gillingstam 1951, s. 208 f. och Genealogier (KL 5), sp. 250. Gillingstam 1974, s. 110; Gillingstam 1990, s. 21–50.

74 Nygren 1952, s. 120; Gillingstam 1974, s. 96–103. Sifferuppgifterna finns på s. 100.

uppgifter om förkomna brev är alltså långt ifrån uttömd med denna redogörelse.⁷⁵ Men det kan vara lämpligt att här ta upp en annan tråd.

Ernst Nygren har i en uppsats om antikvariernas insats i diplomatariearbetet hävdad att just Rasmus Ludvigssons och Per Månsson Utters intresse för vapen och sigill, vilket för övrigt också yttrade sig i att de vid sidan av medeltidsbrev studerade gravstenar, epitafier och andra kyrkoinventarier samt medeltida föremål, skall ha varit en förutsättning för det första skedet av organiserad antikvarisk verksamhet i Sverige, sådan denna reglerades i Gustav II Adolfs memorial av år 1629. Skriftliga lämningar spelar häri en huvudroll. Genom punkt 5 i instruktionen ålades antikvarierna att "allehanda gamble bref ransaka, afskrifwa eller där vthttaga, som till rättelse tiänar ... till adel, slechter eller wapner, och annat som till chrönicho häfd tiäna kunde".⁷⁶

Såsom framskymtat redan i redogörelsen för antikvariernas och Antikvitetskollegiets befattning med medeltidshandlingarna låg tyngdpunkten i deras verksamhet inte, som man skulle vänta, på fornforskning i modern mening, d.v.s. arkeologi, utan på studiet av den äldre historien och dess källor. – Den nyare historien hade rikshistoriograferna om hand.⁷⁷ – Redan före antikvarietjänstens inrättande 1629 fungerade språk- och runforskaren *Johannes Bureus* (död 1652) som antikvarie till gagnet. Det är för övrigt han som skall ha skrivit den från Danmark inspirerade instruktionen. Liksom de senare antikvarierna var Bureus anställd i det kungliga kansliet som lärd expert. Därvid ägnade han sig bland mycket annat åt studium av diplom och har efterlämnat anteckningar om brevfynd.⁷⁸

De första egentliga antikvarierna var *Johan Axehiälm* och *Martin Aschaneus* (död 1641) samt från 1635 *Johan Håkansson Rhezelius*. De båda senare genomsökte systematiskt olika områden på jakt efter bl.a. skrifter och brev. Vanligen skrev de av de brev som påträffades, vilket motiverar att antikvariernas verksamhet huvudsakligen behandlas i detta sammanhang. Härtill kommer att de mellan resorna faktiskt också var sysselsatta med ren avskrivningsverksamhet.⁷⁹

75 Utöver de i denna framställning förekommande Rasmus Ludvigsson, Utter, Aschaneus (se nedan), Örnhielm (se nedan) och Peringskiöld (se nedan) tar Gillingstam upp följande genealoger från vasatiden och stormaktstiden: *Olof Claesson, Erik Jöransson Tegel, Jonas Bure, Johan Gyllenstierna Nilsson, Gustaf Rosenhane* och *Johan Bure*. I tidigare publicerade undersökningar behandlas Margareta Grips bok samt Åke Bengtsson Färla och hans skriftliga kvarlåtenskap (Gillingstam 1957 och 1961).

76 Nygren 1952, s. 123 f.; se även Gillingstam 1974, s. 95 och 100 f. Instruktionen är tryckt i Schüch 1932, s. 140–143; dateringen till 1629 resp. 1630 diskuteras s. 133 ff. – Om (riks)antikvariernas verksamhet se Bergh 1916, s. 72 ff., Gödel 1930, s. 11 ff., och Lindroth 1975, kap. Antikviteter och historieskrivning, s. 235–348, särsk. s. 242 ff.

77 Om det dåtida antikvitetsbegreppet se Lindroth 1975, s. 244. Se Bergh 1916, s. 416 ff. om rikshistoriograferna.

78 Bergh 1916, s. 72 ff.; dödsåret s. 76. Schüch 1932, s. 40 ff., särsk. s. 68; se även s. 122, 179–185. Om hans betydelse för den svenska medeltidslitteraturen se Schüch 1932, s. 80 ff. och Lindroth 1975, s. 243 f.

79 Bergh 1916, s. 73 ff.; Schüch 1932, s. 126–164; Nygren 1950, s. 68–87 och 1952, s. 120–122; Lindroth 1975, s.

Både Aschaneus och Rhezelius reste i Uppland och den senare därtill i Kalmartrakten och på Öland (1634). Av 60 medeltida brev, som Rhezelius funnit i Roslagen och gjort en avskrift eller regest av eller anteckning om, är nu bara tre kända i original.⁸⁰ Aschaneus har anfört och skrivit av ett 50-tal brev, men hans största insats var kanske att han till eftervärlden räddade *Vallentunaboken* med dess unika kalendarium.⁸¹ För båda antikvarierna gäller att deras rannsakingar efter gamla handlingar har betytt mycket för kunskapen om medeltida kyrkoarkivalier i Uppland.⁸²

Båda ägnade sig som nämnts åt avskrivning, vilken huvudsakligen utfördes i Borgeby prästgård, där Aschaneus såsom kyrkoherde i Hammarby och Fresta bodde. Rhezelius medverkade dessutom i de *Sparreska kopicböckerna* (B 14–16, förr J 5–7, RA). Häri avskrevs under Aschaneus ledning de medeltida brev Upplandslandshövdingen Lars Eriksson Sparre och hans bröder tillsammans med andra faderns, Erik Sparres, konfiskerade handlingar hade återfått från kronan 1628. Tidstypiskt nog ägnades därvid sigillen lika stort intresse som texterna. Arbetet var avslutat 1643; breven har sedan som ovan framgår till allra största delen förkommit.⁸³

I sammanhanget kan erinras om Rhezelius efterträdare *Per Olofsson Westius* (död 1665; se ovan). Han har tidigare omtalats som författaren till huvuddelen av den av Rhezelius påbörjade *registranten B 22* (förr J 19, RA), vilken upplyser om den ordning Rasmus Ludvigssons handlingar befann sig i på 1640-talet (se ovan). Vad gäller innehållet i breven är denna registrant rätt summarisk, då också den tar sikte främst på sigillanterna, sigillen och de däri ingående vapnen. Westius medverkade även flitigt i de *Sparreska kopicböckerna* och skrev av Vimmerby kyrkas brevsamling.⁸⁴

245 f.

80 Schück 1932, s. 174 ff., Nygren 1950, s. 74 ff.; sifferuppgifterna finns på s. 78; om de bevarade originalen se s. 81 f. Se även Nygren 1952 s. 121. – Rhezelius uppländska reseanteckningar (ms F c 6, KB) är tryckta såsom bihang till Upplands fornminnesförenings tidskrift 1915–1917; om hans särskilda anteckningar om dokument se Nygren 1950, s. 76 ff. och tillägget s. 82 ff. Om hans anteckningar med uppgifter om skriftliga minnesmärken från resan till Öland och Småland (ms F c 1–5, KB) se Nygren 1950, s. 86 f.

81 Nygren 1950, s. 69 ff. och 1952, s. 120 f. Av det 50-tal brev han skrivit av saknas nu de flesta och finns det enligt Nygren bara ett i original i Riksarkivet. *Vallentunabokens* äldsta del är en medeltida mässbok från omkr 1198. Den ingår i VHAA:s handskriftssamlingar, dit den kom senast 1871, och är utställd på Statens historiska museum. (Schmid 1945, s. 9 ff.; Östergren 1977, s. 71). – Faksimil av Vallentunakalendariet och studium av boken i *Vallentuna Anno Domini 1198* (1998).

82 Se även Liedgren, Arkiv (KL 1), sp. 219.

83 Nygren 1950, s. 120 f.; Liedgren, Avskriftssamlingar (KL 1), sp. 291; Scheffer 1968, s. 332–340. B 14–15 upptar brev avseende Trolle-ätten och B 16 Sparre- och Brahe-ätternas brev (se ovan).

84 Bergh 1916, s. 74; dödsåret finns på s. 109; Schück 1932, s. 164 ff., Nygren 1952, s. 122 f.; Scheffer 1968, s. 332 och 1977, s. 181 ff. Avskrifterna av Vimmerby-breven finns i ms T 67, LSB (jfr utredning av Liedgren i SD VII vid nr 5523; jfr DS nr 5932).

Såsom Nygren påpekar stod detta första skede av organiserad antikvarisk verksamhet onekligen de äldre genealogernas nära såtillvida som sigillen med sina vapenbilder och de heraldiska och personhistoriska detaljerna i medeltidsbrevens fortfarande tilldrog sig större intresse än själva texterna. Detsamma gäller i viss mån också de första diplomatarierna, som nu tillkom med de Sparreska kopieböckerna.⁸⁵ Förhållandena pekar samtidigt framåt mot nästa skedes livliga avskrivningsverksamhet genom att de brev som kom fram genom systematisk inventering ännu så länge i första hand skrevs av.

Tids- och idémässigt hör även historieskrivaren *Johannes Messenius* (död 1636) till denna epok. Det vore mycket att säga om honom och hans livsverk. Om hur han som statsfånge i nära 20 års tid på Kajaneborg ägnade sig åt historiskt författarskap och som den förste därvid drog in den isländska litteraturen i den svenska historieskrivningen.⁸⁶

Inte minst märkligt är hur han där långt borta i den finska ödemarken förmådde fullfölja sitt stora verk *Scondia illustrata*. De medeltida partierna bygger på brev och andra medeltida handskrifter, som använts på ett förhållandevis kritiskt sätt. För ett antal senare förkomna urkunder är hans verk nu primärkälla.⁸⁷ Det har tidigare ansetts att Messenius därvid kunnat utnyttja en del lånade originalhandlingar från Riksarkivet och Linköpings domkapitel samt ur resterna av Vadstena klosterbibliotek. Detta arkivmaterial hade emellertid beslagtogs vid arresteringen. Vad han medfört i fångenskapen har varit tryckta böcker – egna och andras – samt avskrifter och anteckningar. Häribland ingick också ett antal urklippta blad ur medeltida kopieböcker på papper, särskilt Vadstenahandskrifter.⁸⁸

Att källmaterialet var ofullständigt och Messenius saknade kontrollmöjligheter framgår av en del besynnerliga konstruktioner här och var i *Scondia*. Det gäller t.ex. ifråga om vissa biskopslängder, bl.a. den för Västerås stift, och häri skiljer sig *Scondia* på ett ofördelaktigt sätt från Messenius tidigare arbete *Chronicon episcoporum* (1611). För detta och andra tidiga verk har han uppenbarligen haft tillgång till nu försvunna originalurkunder. Detta är i och för sig inte så märkligt med hänsyn till att Messenius mellan sin tid som historieprofessor i Uppsala och deportationen 1616 några år hade varit anställd i kansliet med uppgift att ”ordna och

85 Nygren 1952, s. 123 f.

86 Schück 1932, s. 98–115 och Lindroth 1975, s. 257–265.

87 *Scondia* är bevarad i olika handskriftsversioner i KB. Verket trycktes först 1700–1705. För exempel på handskriftsmaterial och brev från medeltiden, som verket nu är primärkälla för, se Olsson 1944, s. 254 ff., 271 ff.

88 Gödel 1916, s. 253 ff. och Olsson 1944, s. 228 f., 252 f.; jfr Liedgren, PM 1979-03-17, s. 1–2. Samlingen av lösa avskrifter och anteckningar samt urklipp ur kopieböcker och andra handskrifter från medeltiden och 1500-talet går under benämningen *Messenii Schedae*. Huvuddelen av denna materialsamling finns i hs D 345, KB. Ett antal av de urklippta bladen bildar numera cod. A 22, RA; enstaka blad påträffas på andra håll (Olsson 1944, s. 45 ff., Liedgren, *Messenii Schedae*, KL 11, sp. 562 och PM 1979-03-17, s. 1–2).

formera de medeltida handlingarna i rikets arkiv”.⁸⁹

I sitt lärdomshistoriska verk konstaterar Sten Lindroth vid behandlingen av stormaktstiden att det för denna tid inte går att dra en skarp gräns mellan den götiska patriotismen i historieskrivningen och det mer jordbundna arbetet med de historiska källorna.⁹⁰ Det hindrar emellertid inte att den här framställningen måste hålla sig till den nyktra yttring av göticismen som diplomatariearbetet i Antikvitetsverkets regi utgjorde i jämförelse med Rudbecks *Atlantica* och andra fantasieggande verk, vilka den gotiska forntidsmyten likaledes var inspirationskälla till.⁹¹

Det kräver onekligen en viss ansträngning av den som skall skriva om diplomatieverksamheten att hålla sig strikt till ämnet, när det gäller en så fångslande och en för det svenska antikvitetstudiet så blomstrande epok som tiden från 1660-talet till det karolinska skedets slut. Antikvitetsbegreppet vidgades nu till att omfatta även fasta fornlämningar och monument och inte såsom tidigare främst runor och litterära texter.⁹²

Nu lades grunden till den framtida svenska fornforskningen och fornminnesvården av de båda antikvitetentusiasterna *Magnus Gabriel De la Gardie* (död 1686) och *Johan Hadorph* (se ovan) i nära samarbete. Den förre lät i egenskap av riks- och universitetskansler som framgått utfärda plakat om fornminnesvård (1666) och påbud om antikviteranssakingar (1666 och 1676) samt inrätta Antikvitetkollegiet (1666–1667) såsom en till Uppsala universitet knuten akademi, där allehanda fornsaker skulle dryftas och utges av trycket.⁹³ Bakom allt detta stod Hadorph, vilken såsom assessor i kollegiet (från 1666) och antikvarie (biträdande från 1666, ensam från 1679) under ett kvarts sekel bar upp och formade antikvitetstudiet i dess många olika former. Han kan främst karakteriseras som organisatör och samlare (för kollegiets räkning). Studiet av runor, gravstenar och mynt nämns som hans specialiteter, och han ägnade mycken möda åt att organisera insamlingen och avskrivningen av isländska sagomanuskript.⁹⁴

89 Liedgren, PM 1979-03-17, s. 1–2, där exempel ges på senare försvunna urkunder som Messenius kunnat utnyttja för sina tidiga arbeten. – Om Messenius verksamhet i kansliet se Bergh 1916, s. 6 och Lindroth 1975, s. 258; Sjödin 1939, s. 103 om påteckningar av hans hand på medeltidsbrev.

90 Lindroth 1975, s. 237; om den götiska propagandan se s. 249 ff.

91 Lindroth 1975, kap. Historieskrivning och antikviteter, särsk. s. 284–305. – Eriksson 2002, kap. 14–21.

92 Lindroth 1975, s. 248.

93 Schück 1932, s. 264–269; Schück 1933, s. 3 ff., instruktionen för kollegiet är tryckt s. 15–23; om 1676 års plakat se s. 360 ff. och Lindroth 1975, s. 248 f.

94 Bergh 1916, s. 76–81; Schück 1932, s. 269–280; Nygren 1952, s. 124 ff.; Liedgren 1968, s. 697–701; Lindroth 1975, s. 321–327. Om de före och delvis samtidigt med Hadorph förordnade riksantikvarierna, däribland *Georg Stiernhielm*, se Bergh 1916, s. 74–76; genom inriktningen av sin verksamhet saknar de intresse i detta sammanhang. För en förteckning över de av Hadorph infortrade antikviteranssakingarna, vilka är tryckta, se Liedgren 1968, s. 701 samt det 1969 genom VHAA likaledes av C. I. Ståhle utgivna andra bandet av ”Ranssakingar efter antikviteter”.

Trots allt är det dock som utgivare av de skriftliga källorna till forn- (läs: medeltids-) historien Hadorph gjort sin allra största insats för eftervärlden. Han fortsatte den av Bureus och Messenius påbörjade utgivningen av de medeltida texterna i kollegiets arkiv. Men det märkliga är att han inte nöjde sig med att ge ut själva de litterära texterna såsom rimkrönikorna – Eriks-, Karls- och Sturekrönikorna – (1674–1676), 1300-talsdikten om konung Alexander och den rimmade Olofssagan utan till dessa utgåvor också fogade bilagor med urkunder.⁹⁵

På liknande sätt utgavs 1687 en samling gamla stadgar och gårdsrätter såsom bilagor till en utgåva av Bjärköarätten, d.v.s. den äldre stadsrätten. Dessa var egentligen avsedda att ingå i ett verk med recesser och kungliga stadgor (se nedan).⁹⁶ Hadorph anses ha varit banbrytande för en urkundsutgivning efter moderna principer i Sverige. För eftervärlden är dessa utgåvor ovärderliga genom att många av förlagorna var statsakter och låg bland de i slottsbranden 1697 förstörda ”förmämliga handlingarna”.⁹⁷

Det var emellertid bara en mindre del av Hadorphs samling av avskrifter och förarbeten som på så sätt kom att befordras till trycket. Utöver förarbetena till det nyss nämnda recessverket finns det avskrifter av de äldsta av de senare förlorade ”förmämliga handlingarna” i Hadorphs stora kopiebok (se nedan). Avritningar av sigill, som suttit under brev, vilkas text är tryckt i rimkrönikebilagan (se ovan), finns i en genealogisk handskrift. Även i andra sammanhang har Hadorph efterlämnat delvis unika urkundsavskrifter.⁹⁸

95 Hildebrand 1886, s. 322–326; Schück 1933 b, s. 187–235; Bring 1934, s. 128 f.; Nygren 1952, s. 124 f.; Liedgren 1968, s. 698. Titeln på den till rimkrönikorna fogade urkundsbilagan på 474 sidor med 160 originalbrev är ”Then Andra Delen til Rijm-Crönikorne hörande; innehåller åtskillige Förlikningar/Föreningar/Försäkningar/Dagtingan/Förbund/Förskrifffningar/Legde breff/ etc och mera sådant som then Svenska Historien angår: Medh Kongl Maytz kosnad och Privilegio Vplagd af Johan Hadorphio” (Stockholm 1676). De flesta av de däri ingående texterna är tryckta i Sveriges Traktater (se nedan; i vissa fall dock efter de i Danmark bevarade motbrev), men för många saknas nyare tryck (enl. registrant av L. Svabe 1977 hos Svenskt Diplomatarium).

96 ”Biärköa Rätten/ Then äldsta stadslag i Sweriges Rike ... Hwar hoos föllia några the äldsta Konunga Stadgar Som Ifrån Konung Magno Ladulås til Kon: Gustafs I. tijdh ära wthgifne och fordom widh Domstolarne brukade varit” (Stockholm 1687). Urkundsbilagan är på 72 sidor. Även för många av de häri ingående texterna saknas senare tryck; en modern stadgeutgåva vore en högst angelägen editionsuppgift. Det bör observeras att dessa texter ofta är tryckta efter feldaterade eller på annat sätt otillfredsställande förlagor. Jfr Liedgren, Stadgar (KL 16), sp. 599 ff. – Angående stadgor se Bjarne Larsson 1994.

97 Lindroth 1975, s. 326 f. Om förlusterna i branden se ovan.

98 Förarbetena till recessverket, hs B 220, KB. Liedgren, Avskriftssamlingar (KL 1), sp. 292. I stora kopieboken är de viktigare förmämligare originalurkunderna intill 1387 införda med sigillavritningar (E 80 b, VHAA:s dep., RA; Schück 1976, s. 36). Om Hadorphs och Wennaesius arbete med *Genealogica 75* se Gillingstam 1974, s. 112. Om Hadorphs utredningar rörande Sveriges rätt till erövrade provinser 1675–76 (Fh 1 nr 20, KB), hans juridiska arbeten i KB och LSB samt hans arbete om kungsgårdar för reduktionsmyndigheterna 1681, vari den från RA 1681–1688 inlånade Erik av Pommerns skattebok från 1413 citeras sista gången, se Liedgren 1968, s. 698 och 700

Den s.k. *Hadorphs stora kopiebok* (E 73–80, VHAA:s dep. i RA) i imperialfolio omfattar två band med domkyrko- och klosterbrev och ett band med riksskattmästaren Sten Bielkes släktbrev. Verket, som alltså är ett handskrivet diplomatarium, skall ha tillkommit i stor hast under år 1676, före Hadorphs flyttning till Stockholm våren 1677. Hans medhjälpare under Uppsalatiden *Erik Wennaesius* (se ovan) och *Jonas Lorin* (död 1706) har verkställt avskrifterna. Under texterna av den senares hand finns sigillritningar. Med hänsyn till vad som här ovan sagts om Hadorph som urkundsutgivare kan det tyckas överflödigt att tillägga att kvaliteten på hans texter genomgående är hög.⁹⁹

Avskrivnings- och utgivningsverksamheten hade efter 1666 blivit en antikvariernas och Antikvitetskollegiets uppgift. Men för den skull får inte arbetet på det här området i Riksarkivet tappas bort. Där fortlevde 1600-talet igenom traditionen från Rasmus Ludvigssons dagar att skriva av medeltida akter, lägga upp avskriftssviter och skapa kopieböcker, allt för att göra de äldre ”förmåliga handlingarna” tillgängliga för samtiden och framtiden. Av den svit av kopieböcker som *Erik Runell* (se ovan) lät färdigställa i samband med sitt stora ordningsarbete (1631–1686) är några alltjämt bevarade. I några av dem ingår vid sidan av nyare avskrifter partier av äldre, slaktade kopieböcker. Andra kopieböcker är bara kända genom Runells kronologiska och systematiska förteckningar, vilka hänvisar till både kopieböcker och originalhandlingar.¹⁰⁰

Antikvitetskollegiet hade med tiden kommit att bli nästan identiskt med den verksamhet

samt otryckt PM 1979-02-20 hos Svenskt Diplomatarium (s. 1).

99 Nygren 1952, s. 126 f.; Liedgren 1968, s. 699. Om Wennaesius se Nordin-Grip 1934 och om Lorin, senare i De la Gardies tjänst, se Hedar 1935, s. 124 ff. – I sammanhanget kan det vara lämpligt att erinra om att den tidigare avskrivningsverksamheten inte bara inneburit att kunskapen om senare – genom slottsbranden eller på annat sätt – förkomna brev räddats till eftervärlden. Emellanåt erbjuder den bättre läsningar. Det gäller t.ex. avskrifterna i Hadorphs kopiebok av Eskilstuna klostrets jordebrev 1370–1399, vilka är gjorda efter helt oskadda original. När breven rätt snart på nytt skrevs av i Örnhielms diplomatarium (se nedan) var de redan svårt fuktskadade (Liedgren 1956, s. 251), på grund av att de blivit liggande kvar i Gustavianum i Uppsala.

100 Bergh 1916, s. 305 ff.; Liedgren, *Avskriftssamlingar* (KL 1), sp. 292 och PM 1979-02-20, s. 2; Schück 1976, s. 35 f. *Äldre kopieböcker*: om 1500-talskopieboken B 5 se ovan; om samlingsbandet B 9 (förr sign. \emptyset , RA) se ovan; om Sparres kopieböcker B 7 (förr sign. Ξ , RA) och B 8 se ovan; om en Hogenskild Bielkes kopiebok i Riksarkivet, vilken förstördes 1697, se ovan. *På 1600-talet upplagda, litterabetecknade kopieböcker*, vilka kan identifieras: ”J. Danska handlingar 1523–1661” (Danica RA); ”K. Muscovitica 1323–1661” (Muscovitica vol. 646, RA); ”T. Resolutioner och kungabref från 1357 till och med 1669”. Av den slaktade *boken G M* (adelns privilegier) finns största delen i Acta ang. Ridderskapet och adeln, RA. – Runells yngre förteckningar av typen *ER* och *ELR* upptar till skillnad mot den äldsta kronologiska förteckningen *ERA* (från 1641–1643; se ovan) även hänvisningar till Riksarkivets äldre och yngre kopieböcker och till Hadorphs tryckta rimkrönikebihang (se ovan). Bortåt hälften av numren i den slutliga versionen av det kronologiska registret *ERE* (tillkommet 1673–78 och fortsatt till 1685) avser sålunda texter i Riksarkivets kopieböcker, av vilka en del förstördes i slottsbranden (Liedgren, PM 1979-02-20, s. 3 f.).

som Hadorph och hans personal bedrev i kollegiets lokaler intill Riksarkivet på Stockholms slott. Den ende verkligt arbetande ledamoten eller korrekt uttryckt assessorn vid sidan av Hadorph var Uppsalaprofessorn *Claes (Claudius) Arrhenius*, adlad *Örnhielm* (död 1695), från 1685 verksam i Stockholm.¹⁰¹ Hans namn är främst förknippat med en avskriftssamling om 14 band i kvarto, av vilka två omfattar påvebrev (det s.k. bullariet) och de övriga kyrko- och klosterbrev.¹⁰²

Avskriftssamlingen, som tillkom under 1670- och 1680-talen (fram till 1685), hade sin förutsättning i det nyligen av Hadorph genomförda uppordnandet av medeltidsbrev. Utöver dessa och de kyrkliga kopieböckerna från medeltiden har mycket litet material utnyttjats. Ett 40-tal av Örnhielms förlagor, mest Vadstenabrev, har senare förkommit. Avskrifterna, särskilt de latinska, är inte bokstavstroga men eljest av mycket god kvalitet med utmärkta register, om än osäkra dateringar.¹⁰³ De tillkom som förarbete till en stor svenska kyrkohistoria, av vilken en del avseende tiden fram till år 1200 – också den en för sin tid högklassig forskningsprodukt – kom att utges.¹⁰⁴

Redan innan avskriftssviten var avslutad hade Örnhielm engagerats av Reduktionskommissionen, som 1687 tillsammans med Reduktionskollegiet sammanslogs till Reduktionsdeputationen, och bearbetade sina avskrifter för dess räkning, vilket bl.a. resulterade i ett topografiskt uppställt extraktverk om 5 volymer, "Örnhielms klosterarbete". Genom dessa sina sekreta uppdrag avlägsnade sig Örnhielm från Antikvitetskollegiet. Vid hans död stannade därför hans avskriftssamlingar i privat ägo och kunde först 1737 återköpas från en samlare till Antikvitetsarkivet, vartill Antikvitetskollegiet 1692 ombildats (se ovan).¹⁰⁵

Att Örnhielms kopieband i bortåt 40 år var försvunna och under tiden endast Hadorphs stora kopiebok och tryckta verk fanns att tillgå i Antikvitetsarkivet fick konsekvenser för

101 Nygren 1952, s. 127 ff.; Lindroth 1975, s. 327 f.

102 Den sammanfattande beteckningen *diplomatarium* – en skriven eller tryckt samling av urkunder, oftast från medeltiden – användes för Örnhielms verk först av historieskrivaren Lagerbring mot slutet av 1700-talet och då under dansk påverkan (Nygren, *Diplomatarium*, KL 3, sp. 83 och nedan). – Ett av banden med och klosterbrev upptar Stockholmsklostrens brev och är en avskrift av motsvarande avsnitt i Hadorphs stora kopiebok (E 73, VHAA:s dep. i RA; Liedgren, *Kyrko- och klosterbrev*, KL 9, sp. 703).

103 Nygren 1952, s. 130 f.; jfr Sjödins kommentar i SD VIII vid nr 7453. Vid avskrivningen ordnades kyrkorna och klostren stiftsvis, så hade alltså inte skett vid själva ordningsarbetet.

104 Lindroth 1975, s. 328.

105 Nygren 1952, s. 129 ff.; Munthe 1971, s. 193 ff. Extraktverket (med signum D I d 1), vilket fungerade som ett sökinstrument vid reduktionen, finns nu i reduktions- och räfstemyndigheternas arkiv, RA; en tidigare bearbetning finns i form av register efter stift (H 231, LSB). Om Örnhielm som genealog se Gillingstam 1974, s. 108–110. – Schück 1935, s. 577 ff. och Gillingstam 1968, s. 107. Bullariets andra band återfanns först 1770 (Schück 1936, s. 333 f.). Ett parti av band IV hade Rabenius lånat och det ingår därför nu i Skoklostersamlingen (Liedgren 1950, s. 228; Nygren 1952, s. 130 och ovan).

institutionens fortsatta avskrivningsarbete. Det innebar att såväl kunga- och påvebrev som kyrko- och klosterbrev skrevs av eller åtminstone registrerades på nytt under ledning av Hadorphs efterträdare *Johan Peringer*, 1693 adlad *Peringskiöld* (död 1720; se ovan), vilken varit hans medhjälpare redan på 1680-talet.¹⁰⁶

För Peringskiöld likaväl som för föregångarna i Antikvitetskollegiet var göticismen den kraft som inspirerade och bestämde inriktningen av verksamheten. Också Peringskiöld gjorde antikvariska resor, samlade, tecknade, kopierade och ederade, och objekten var även nu monument, ättehögar, jordfynd, runstenar, kyrkor, gravvårdar, mynt, sigill, fornnordiska sagor, genealogiska notiser och medeltida urkunder.

Till skillnad mot sina mer kärvt källkritiskt sinnade företrädare Hadorph och Örnhielm kan Peringskiöld karakteriseras som ”i huvudsak ... troende rudbeckian” (Lindroth).¹⁰⁷ Betecknande för tiden är dock att denna skillnad i historiesyn knappast hade någon – ur vår synpunkt – negativ inverkan på det som här står i förgrunden för intresset: kopierandet av medeltidsurkunder. På den punkten får Peringskiöld ett högt betyg av eftervärlden. Han har drivit detta mödosamma arbete flitigt och förstått att skaffa goda kopister och medhjälpare. Avskrifterna och extrakten är på det hela taget tillförlitliga och hans starka genealogiska, heraldiska och topografiska intressen har varit till nytta för arbetet. Han har också bemästrat de kronologiska problemen i samband med detta.¹⁰⁸

Som genealog är Peringskiöld mest känd för de stora verken ”Bibliskt slächt-register” (1713) och ”Ättartal för Swea och Götha konunga hus” (1725) med släktledningar från Adam till Jesus och från Jafet till drottning Ulrika Eleonora. Men viktigast för det mer blygsamma perspektiv som här anläggs är vissa av hans mindre spektakulära arbeten. Han var nämligen såsom Gillingstam visat den siste av de stora svenska genealogerna i äldre tid som själv gick direkt till medeltidskällorna. Härigenom har kunskapen om ett icke obetydligt antal brev, som senare gått förlorade, räddats till eftervärlden.¹⁰⁹

106 Allmänt om Peringskiöld se Nygren 1952, s. 131–138, Friedlaender 1971, s. 29 ff. och Lindroth 1975, s. 328–332. Hans tid i Antikvitetsarkivet behandlas i Schück 1935, s. 1–200.

107 Lindroth 1975, passim, särskilt s. 331.

108 Nygren 1952, s. 137; Friedlaender 1971, s. 13 ff., s. 35. Se dock vissa reservationer vad gäller textåtergivningen s. 15. Beträffande kronologin se även s. 33 f. Om hur kopisten Rosendalius (se nedan) vid avskrivningen av Lars Sparres kopieböcker B 14–B 16 restituerat den medeltida skrivningen se Sjödens anmärkningar i SD VIII (vid nr 7414, 7426 och 7453).

109 Gillingstam 1974, s. 112–117. Särskilt värdefull för kunskapen om nu förlorade medeltidsbrev är *Genealogica 75* (RA), ursprungligen utgivet av Hadorph, vari Peringskiöld infört biografiskt ordnade excerpter ur de äldsta Miscellanea-knipporna, vilka kompletterar Wennaesius och Hadorphs förteckningar över dessa brev (Gillingstam 1974, s. 112; se även nedan). *Genealogica 79* (RA) har uppgifter om ett antal nu förlorade medeltidsbrev i privata arkiv (Gillingstam 1974, s. 113). Vidare bör nämnas övriga genealogier i *Genealogica 67–81* (RA), särskilt *Genealogica 71* (RA) med längder över lagmän och häradshövdingar och *Peringskiölds Ättebok* i tre band (Riddar-

Medeltidsmaterialet utnyttjades också för de storslagna antikvariskt-topografiska arbeten avseende hela riket som Peringskiöld initierade men bara till en mindre del hann genomföra. Sålunda innehåller beskrivningarna över Vaksala och Ulleråkers härader i centrala Uppland (1710 resp. 1719) avtryck av medeltida urkunder vid sidan av runavbildningar och kopparstick.¹¹⁰

Peringskiöld hann med mycket under den tid på bortåt 40 år, då han i olika befattningar och från 1693 som chef, tjänstgjorde i Antikvitetsverket.¹¹¹ För att återknyta till själva diplomatariearbetet har tidigare nämnts att den samling av avskrifter, utdrag och register som går under benämningen *Peringskiölds (Bullarium och) Diplomatarium* kom att innefatta brev, som redan hade skrivits av in extenso av Örnhielm; dennes avskriftsband betraktades ju vid denna tid som försvunna för gott.¹¹²

Men det yngre verket innehåller oändligt mycket mer, vilket framgår redan av att det omfattar 20 band i folio mot det äldres 14 i kvarto.¹¹³ Som nyss framgått sträckte sig Peringskiölds intressen långt utöver kyrkohistorien. Särskilt intresserad var han av kungabrev. Vidare utnyttjade han till skillnad från Örnhielm också material i både offentliga och privata samlingar utanför Antikvitetsarkivet. Verkets källor har nyligen kartlagts, varvid det fastslagits att det numera är primärkälla för 252 medeltidsbrev.¹¹⁴

De vid bindningen 1827 rätt slarvigt ordnade 98 fasciklar som utgör Peringskiölds

husarkivet, Stockholm) (Gillingstam 1974, s. 112, 115; Lindroth 1975, s. 331).

110 "Monumentorum sveo-gothicorum liber primus ... Thiundiam continens" (1710) och "Monumenta Ullerakerensia" (1719). Det finns förarbeten till resten på Kungliga biblioteket (Fh 1–10). Se Gardell 1945, s. VIII angående titlar och signa för andra antikvariskt-topografiska handskrifter av Peringskiöld. – Nygren 1952, s. 138; Friedlaender 1971, s. 21 med not 7 och s. 179; Lindroth 1975, s. 330 f. – Det senare bandet ovan innehåller ovärderliga avbildningar av numera förstörda inventarier i Uppsala domkyrka, bl.a. "S:t Erichs Tavla" från Sten Sture d.ä:s tid.

111 Peringskiöld var gravör och tecknare, kanslist (från 1682), assessor (från 1687) och som nämnts Antikvitetsarkivets chef, sekreterare och antikvarie. Strax före sin död 1720 fick han kansliråds titel (1719) och i likhet med andra ämbetsmän vid denna tid adlades han (Friedlaender 1971, s. 29). Såsom chef för Antikvitetsarkivet och antikvarie hade Peringskiöld under sig 2 assessorer, 1 isländsk translator, 4 (senare 2) amanuenser eller kanslister, 1 ritare och 1 dräng; av dessa var det amanuenserna som var kopister (Schück 1935, s. 3 ff.; om kopisterna även Friedlaender 1971, s. 37–68). Huvudskrivaren i Peringskiölds diplomatarium var den under 35 år verksamme *Gustaf Rosendalius* (död 1732) (Nygren 1952, s. 134; Friedlaender 1971, s. 12 f., 57–62).

112 Det gäller kunga-, påve- och kyrko- och klosterbrev. För påvebrev se Friedlaender 1971 s. 90. – Om beteckningen diplomatarium se ovan.

113 E 1–72, 81–104 samt 1 bunt i folio "Peringskiölds dipl. samlingar. Ej iden tiferat material", VHAA:s dep., RA, m.m.; se närmare Friedlaender 1971, s. 9 not 4. Om B. E. Hildebrands utnyttjande av avskrifterna som manuskript till det tryckta diplomatariet senast a.a. s. 13 och 87. Om Örnhielms diplomatarium se ovan.

114 Friedlaender 1971, passim. Om samlingen av kungabrevsavskrifter se ovan och nedan. Sifferuppgifterna är hämtade ur bokens företal.

diplomatarium var tidigare en rätt oöverskådlig textmassa. Tack vare en ingående undersökning av Ina Friedlaender, vilken tagit fasta på de olika fasciklarnas datering, innehåll, förlagor och källvärde, har man numera en god föreställning om verkets tillkomst och sammansättning. Förutsättningarna för användningen av detta stora handskrivna diplomatarium är därmed helt andra än tidigare.¹¹⁵

För det första kan konstateras att Peringskiölds diplomatarium sådant det nu föreligger nästan helt och hållet är tillkommet efter slottsbranden 1697. 18 folianter (fasciklar) med avskrifter av kungabrev, som hade sammanställts 1693–1697, förstördes då. Endast spillror av textbeståndet från tiden före branden räddades. I några fall är de nog så väsentliga, eftersom det gäller nu förkommet material.¹¹⁶ Brevet i övrigt skrevs senare av på nytt, vilket var möjligt, eftersom det gällde sådana i Antikvitetsarkivets samling, vilken ju undkom branden. De låg i alla de olika samlingar av originalbrev som Hadorph bildat vid uppordnandet av breven på 1670-talet. Utifrån dessa förlagor skapades alltså efter 1697 en kronologisk avskriftssamling, *Diplomata Regum*, avsedd att vara ett rekonstruerat riksregistratur för medeltiden.¹¹⁷

Här finns ingen anledning att gå närmare in på den ordning i vilken de olika avskriftsgrupperna i övrigt sedan tillkom.¹¹⁸ Intressant är att diplomatariet inte avslutades med Peringskiölds död 1720 utan fortsattes som ett institutionellt verk, ett det ”svenska Antikvitetsverkets officiella diplomatarium”. Slutpunkten sattes först med att fasciklarna på 1750-talet signerades (E 1–72, 81–101) och katalogiserades av *C. R. Berch* (död 1777; se nedan), den tredje i ordningen av Peringskiölds efterträdare som chef för Antikvitetsarkivet. Samlingen befann sig då fortfarande i ”greve Pers hus” på Helgeandsholmen, där den i huvudsak hade tillkommit.¹¹⁹

Avskrifterna och extrakterna (register) är gjorda ämnesvis: kungabrev, testamenten, påvebrev, kyrkliga stadgar, privilegiebrev, kyrko- och klosterbrev, Miscellanea-brev samt släktbrev. Grupperna speglar i stort Hadorphs systematisering av medeltidshandlingarna, men

115 En tryckt sammanfattning av undersökningen är arbetet ”Peringskiölds Diplomatarium” (1971). Om bindningen se nedan.

116 Nygren 1952, s. 132 f.; Friedlaender 1971, s. 10, 12 och 101 f. Om de bevarade fragmenten, skrivna av *Edström* (död 1696) och *Stenbagen* (1694–97), se s. 102.

117 E 4–27 (VHAA:s dep., RA). Friedlaender 1971, s. 100–129; Liedgren 1976 a, s. IX. Den vanligen använda beteckningen *Diplomata Regum* är egentligen yngre och går tillbaka på Liljegren (se nedan). Hos Peringskiöld heter det *Opus Diplomaticum Regum Svecie*.

118 Nygren 1952, s. 132 f.; Friedlaender 1971, passim.

119 Nygren 1952, s. 133 f., 136 f. Om senare tillägg: Friedlaender 1971, s. 102 f., 122, 153 f. Om signering och bindning: Friedlaender 1971, s. 80–88, 103. För arbetet på diplomatariet i Antikvitetsarkivets lokaler i ”greve Pers hus” se närmare Friedlaender 1971, s. 16 ff. Peringskiöld efterträddes närmast av sonen *Johan Fredrik Peringskiöld* (Schück 1935, s. 201–249). Om denne och de senare efterträdarna se även nedan.

Peringskiöld använder andra, ofta rätt krystade latinska beteckningar.¹²⁰ Det var alltså i huvudsak Rasmus handlingar, vilka det inte lyckats Riksarkivet att återfå efter Hadorphs död, som utgjorde stommen av förlagor. Utöver originalbrev utnyttjades kopieböcker och laghandskrifter.

Annat material drogs genom det Peringskiöldska verket för första gången in i diplomatariearbetet. Det gäller exempelvis några Vadstenahandskrifter i Uppsala, brev rörande Stockholms medeltida kloster i stadens Politiekollegiums arkiv, den senare förlorade Stenbockska kopieboken med finska brev samt de Sparreska kopieböckerna.¹²¹

En del av nytillskotten lades till diplomatariet först efter Peringskiölds död, vilket var möjligt på grund av att detta som framgått inte avslutades förrän på 1750-talet och inbands först av Liljegren (se nedan) på 1820-talet. Sena inskott är sålunda några avskrifter ur Nydala klostrets kopiebok och extrakter ur ett kopieboksfragment med 1400-talsinventarier för Uppsala domkyrkas senmedeltida prebenden.¹²² Mycket sent, först i samband med bindningen, tillades de partier som idag är de absolut värdefullaste i diplomatariet: en tidig redaktion av *Skånebrevsförteckningen* (se ovan) och extrakter ur de första knipporna Miscellanea-brev. Dessa båda beståndsdelar i samlingsvolymen E 102 a tillhör alltså formellt inte Peringskiölds diplomatarium, till vilket de kommit att fogas.¹²³

I båda fallen är det frågan om en tidig registrering av brev, som senare förkommit.

120 Nygren, *Diplomatarium* (KL 3), sp. 83; Friedlaender 1971, s. 33, 87 f. (med översikt över samlingens beståndsdelar) och 175 f. Om beteckningarna se Nygren 1952, s. 132 och för exempel också Friedlaender 1971, s. 139.

121 C 19 och 36, UUB; Friedlaender 1971, s. 22, 153 f. Förteckningen över medeltidsbrev i Stockholms stads Politiekollegium, "Extrader af Politie Collegii gamle brev", upptar brev från ett flertal kyrkliga institutioner i Stockholm och privatpersoner. Dessa brev förvarades hos staden, därför att en del av S. Clara klostrets gods liksom hospitals- och helgeandshusstiftelserna vid reformationen hade lagts under Danvikens hospital. Brevet förstördes vid rådhusbranden 1753, varför registerna är av stort värde för kunskapen om det medeltida Stockholm och dess omgivningar (Liedgren 1956, s. 252 och Arkiv, KL 1, sp. 219; Friedlaender 1971, s. 228–232). Förteckningen är tryckt av H. Hildebrand såsom bilaga till Stockholms stadsböcker från äldre tid 1:1 1420–74 (1876), s. 441–458. Om "Greve Stenbocks kopiebok" se Friedlaender 1971, s. 23 och 309–312. Om *Sparre-böckerna* B 14–16 se Nygren 1952, s. 136; Friedlaender 1971, s. 23; Scheffer 1968, s. 339 f. och ovan. Om dessa och övriga utnyttjade offentliga arkiv och privata samlingar se Friedlaender 1971, s. 21–28; de flesta original i de senare som skrivits av har sedan gått förlorade (a.a. s. 292–312).

122 Nygren 1952, s. 134; Friedlaender 1971, s. 147 och 284 f. *Nydala klostrets kopiebok* (A 134 a, KB), dateras till 1506–1508. Dess öden fram till 1754, då den ägdes av Jacob Serenius, kyrkoherde i Nyköping och senare biskop i Strängnäs, är okända. Den förvärvades därefter av Langebek (se nedan) och kom 1796 med P. Fr. Suhms samling till det Konglige Bibliotek i Köpenhamn (Ny Kgl Saml 1432 fol). Vid arkivalieutbytet 1929 överfördes den till KB i Stockholm (Eriksson 1937, s. 216–222; 1943, s. 65–80).

123 Nygren, *Diplomatarium* (KL 3), sp. 83. Dessa extrakter av Miscellanea-brev skall inte sammanblandas med de avskrifter av sådana som lagts upp i Peringskiöld d.ä:s och d.y:s tid och alltså ingår i det egentliga avskriftsverket (i E 69–72, 101, VHAA:s dep., RA; Friedlaender 1971, s. 269–276).

Slottsbranden gick rätt hårt åt Skånebreven (se ovan). Av de ursprungligen 81 knipporna med Miscellanea-brev var 7 förkomna; 2 hade försvunnit redan före eller vid återförandet till Stockholm från Uppsala och ytterligare 5 försvann vid slottsbranden. De här aktuella registerna är gjorda av *Erik Wennaesius* (se ovan) och *Johan Hadorph* d.y. (död 1695) och täcker i viss utsträckning (118 av 304 förstörda brev) luckorna i materialet.¹²⁴

Trots nedslagen av Miscellanea-brev i Peringskiölds diplomatarium kom denna samling att få ett eget diplomatarium i det Brocmanska, vilket kan uppfattas som en annexserie till det förra.¹²⁵ Breven registrerades här på nytt från början. Arbetet utfördes på ett förtjänstfullt sätt på 1760-talet av assessorn *Nils Reinhold Brocman* (död 1770) och därefter av dennes halvbror vice amanuensen *Johan Adolf Stechau*. Det pågick in på 1780-talet utan att fullföljas. *Brocmans diplomatarium* – från 1827 i 4 band – omfattar dels avskrifter av 52 brevknippor (för tiden till 1452), dels register av ytterligare 8 av de sammanlagt 74 återstående knipporna.¹²⁶

Till bilden av Brocmans verksamhet i Antikvitetsarkivet hör hans antikvariska resor. Under dessa liksom under sina tidigare forskningsresor, bl.a. den i Langebeks sällskap runt Östersjön (1753–54), ägnade han sig åt avskrivning av brev.¹²⁷ Samtidigt som vänskapen med den danske historikern *Jakob Langebek* (död 1775) var inspirerande och nyttig för Brocman personligen på flera sätt saknar den inte betydelse för det svenska diplomatarieverkets fortsatta öden. Langebek var en av de främsta företrädarna för sin tids källkritiska historieskrivning och ägnade sina krafter åt utgivningen av ett fullständigt danskt diplomatarium, vari också annaler, kungalängder och krönikor – s.k. *scriptores* – tidstypiskt nog inbegreps. Han arbetade aktivt för en statsunderstödd utgivning av ett svenskt diplomatarium, vilket arbete skulle utföras av

124 E 102 a och buntens "Register å dokument", VHAA:s dep., RA. Liedgren, Miscellanea-breven (KL 11), sp. 640 och PM 1979-02-20, s. 7 ff., 10. Komplement härtill finns i Genealogica 75, 79 och 80, RA: se ovan. Enstaka av de nu försvunna breven hade dessutom avskrivits av Peringskiöld i vissa släktdiplomatarier (Liedgren, PM 1979-02-20, s. 8 med litteraturhänvisning i not 39).

125 Nygren, Diplomatarium (KL 3), sp. 83.

126 Nygren 1952, s. 139 f.; Friedlaender 1970, s. 53 f., 59. För ytterligare 8 knippor (1471–90) finns register av amanuensen *Per Hellman* i Berchs Diarium Novum Tom III, pag. 2128–2291 (VHAA:s dep., RA). Brocmans diplomatarium liksom hans topografiskt ordnade avskrifts- och förteckningssamling har inventerats av Ina Friedlaender (registrarer och PM hos Svenskt Diplomatarium, RA), som också skrivit en uppsats om hans liv och verk (1970). Om Brocmans och Stechaus övriga kopieringsuppgifter i Antikvitetsarkivets tjänst se a.a. s. 59. Dit hör ett register över medeltida ståndspersoner som av Henrik Schüek (1936, s. 350 f.) tillskrivits Berch. – Stechaus dödsår är okänt, jfr Hildebrand 1938, s. 803.

127 Nygren 1952, s. 141; Friedlaender 1970, s. 54 ff. Den mest betydelsefulla av dessa resor var den till Hälsingland 1763 (reseberättelse i Fe 23, KB). Om de tidigare resorna se Friedlaender 1970, s. 44 ff. Av Brocmans skörd från utrikesresorna finns förteckningarna och excerpter i M 10 och 10 a, KB, och avskrifter i Langebeks diplomatarium (hs i Rigsarkivet, Köpenhamn; Friedlaender 1970, s. 49). Delar av berättelsen från den utländska resan är utg. av A. Loit (Svio-estonica 12, 1954). Brocmans intresse för sigillens behandling behandlas särskilt i Scheffer 1956, s. 337–347.

Brocman.¹²⁸

Även om ansträngningarna inte ledde långt denna gång, togs tanken upp av andra och fördes vidare. Planer på ett tryckt diplomatarium, vilket i likhet med det danska skulle innehålla även annat material än brev, hade redan *Erik Benzelius* d.y. (död 1743) haft. Denne, ”den utgående stormaktstidens mest betydande humanist” (Lindroth), ställde därvid utifrån sina filologiska utgångspunkter stora krav på text- och källkritik och kan sägas ha angivit utgångsprinciperna.¹²⁹

Arbetet på Brocmans diplomatarium tillhör Antikvitetsarkivets slutskede under frihetstidens sista år och början av den gustavianska tiden. Även om det föregående knappast ger sken därav, var det allmänna kulturella klimatet inte längre gynnsamt för denna verksamhet. Fornforskningen och den därpå grundade patriotiska historieskrivningen, som under stormaktstiden hade haft prioritet, hade under frihetstiden trängts undan av naturvetenskaperna och den ekonomiska nyttan.

Kraven från det föregående århundradets senare del att historieskrivningen skulle grundas på säkra källor stod visserligen kvar under upplysningstiden. Men det blev lätt en motsättning mellan 1700-talets historieskrivning med dess ambitioner att fostra och underhålla och ett ”pedantiskt sysslande med urkunderna”. Först lundahistorikern *Sven Lagerbring* (död 1787) skulle förmå förena de båda sidorna. En vetenskaplig historieskrivning byggd på verklig källanalys blev det dock inte frågan om förrän på 1800-talet. Vidare hade rudbeckianismen i sina ytterligheter varit till skada för fornforskningens anseende.¹³⁰

Trots detta drevs alltså hela tiden ”en stillsam vardagsforskning” ägnad vår historias källor: urkunder och antikviteter av alla slag. Till den verksamhet i statlig regi som här redovisats kom det materialsamlade och den utgivning som bedrevs av enskilda utanför de etablerade historikerretsarna.¹³¹

Antikvitetsarkivet ombildades till historiskt museum 1780.¹³² Det är inte utan att något

128 Langebek hade 1745 grundat det ”Danske Selskab for Fødrelandets Historie og Sprog”. Brocman begärde förgäves anslag från 1765/66 års riksdag för ett *Opus Diplomaticum Sveciae ...*, till vilket materialet finns bevarat (Friedlaender 1970, s. 53 f.).

129 Lindroth 1978, s. 633 f. och kap. IV. Om Benzelius se Hildebrand 1886, s. 328 f. och Lindroth 1975, s. 346. Av hans egna förnämliga utgåvor av medeltida kyrkliga källor kan nämnas *Monumenta vetera ecclesiae Sveogothicae* (1709–13) med biskopslängder, kronologier, helgonlegender, oratorier m.m. samt *Diarium Vazstenense* (1721).

130 Lindroth 1978, s. 611 ff.; citatet s. 611

131 Lindroth 1978, s. 613 och 636–641. Det gäller kyrkohistorikern *Andreas Rhyzelius* (död 1761), biskop i Linköping, och *Jöran Nordberg* (död 1744), kyrkoherde i Stockholm. Den senare är för medeltidsforskare mest känd för ”S Claræ Minne” (1727), ett verk om medeltidsklostret, som saknar modernare motsvarighet och återger inte bara bevarade utan också ett par nu förlorade brev (Liedgren 1956, s. 252; Friedlaender 1971, s. 229 f.); om Rhyzelius se även Sandberg 1948, s. 138 ff.

132 Schück 1936, s. 627 ff.

av gustavianernas värderingar, främst deras antikvitetsförakt, förefaller att ha dröjt sig kvar ännu i den moderna litteraturen, när det gäller framställningen av den verksamhet som bedrevs inom institutionen under halvseklet närmast före 1780. Sedd ur den här aktuella synvinkeln, diplomatarieverkets, framstår nämligen *Johan Helins* cheftid (1725–1750) inte fullt så dystert och efterföljaren *Carl Reinhold Berchs* (1750–1777; se ovan) inte fullt så märklig som hos Henrik Schück och Sten Lindroth, vilka har ett bredare perspektiv. En del av ordnings- och förteckningsarbete som där tillskrivs Berch visar sig i själva verket gå tillbaka på Helin och även på dennes företrädare *Johan Peringskiöld d.y.* (död 1725).¹³³ Detta utesluter dock inte att Berchs kataloger över Antikvitetsarkivets samlingar har stora förtjänster. Hans verkligt stora intressen var dock mynt och medaljer samt kulturhistoria.¹³⁴

De stora handskrivna diplomatiernas tid var därmed förbi. Vad som härvidlag samlats under den tid på 120 år, som detta arbete bedrivits i statlig regi, gick nu liksom Antikvitetsarkivets mynt- och fornsaksamlingar över i Vitterhetsakademiens vård (från 1786).

IV. Utgivningen av medeltidsbrev före Svenskt Diplomatarium

Att medeltidsbrev trycktes var inte någon nyhet när diplomatarieutgivningen började på 1800-talet. Brevtexter eller utdrag ur brev hade förekommit i historiska verk så länge sådana hade tryckts och återfinns där i text och noter – hos Ericus Olai (tryckt 1615), Johannes Magnus, Olaus Petri, Tegel, Messenius, Peringskiöld, Dalin m.fl.¹³⁵ Urkunder hade också utgivits som bilagor till utgåvor av medeltida krönikor och lagar. I ett fall – andra delen till Hadorphs rimkrönikeutgåva – hade det till och med varit frågan om en av staten bekostad utgivning av medeltidsurkunder.¹³⁶

Under frihetstiden hade utgivning av historiska handlingar blivit på modet. Dels hade utgivits samlingar av offentliga handlingar för praktiskt-administrativa ändamål av typ Stiernmans "Alla riksdagars och mötens besluth ...", men dessa går sällan (såsom Bergsordningarna 1736) tillbaka till tiden före Gustav Vasa. Dels hade publicerats aktstycken av rent historiskt, särskilt person- och kulturhistoriskt intresse, och det var här närmast frågan om historiska källor som underhållning. Allehanda tidningar och veckoskrifter, "arkiv", "bibliotek", "magasin" och "samlingar" utgavs i privat regi. Urvalet bestämdes i hög grad av läsekretsens smak men också av tillgången på material ur tidens många privata

133 Helins tid: Schück 1935, s. 250–618; för värderingen av skedet se även Schück 1936, s. 1 och Lindroth 1978, s. 625 ff. Berchs tid: Schück 1936, s. 1–623; Nygren 1938, s. 163; Lindroth 1978, s. 630 ff. och Friedlaender 1971, s. 80 ff. – Om Peringskiöld d.y. se SBL 29, s. 38.

134 Friedlaender 1971, s. 82 ff. och Lindroth 1978, s. 630 ff.

135 Bring 1934, s. 127 ff.

136 Se ovan; se även Bring 1934, s. 129.

handskriftssamlingar och herrgårdsarkiv.¹³⁷ Ingendera genren har direkt betydelse i detta sammanhang.

Men även om medeltida brev mer sällan återfinns i den stora floran av publikationer, saknar denna inte betydelse för det här aktuella ämnet. Som den som skall ha givit uppslaget till publiceringen av historiska handlingar under frihetstiden utpekas i litteraturen Lundahistorikern *Sven Lagerbring* (se ovan). Hans lärjungar *Bengt Bergius* (död 1784) och *C. C. Gjörwell* (död 1811) var tidens största samlare och förläggare. Just dessa tre arbetade mycket aktivt för utgivningen av ett svenskt diplomatarium. Tanken på ett sådant var såsom ovan framgått inte ny.¹³⁸

Bergius hade t.o.m. från 1758 ett uppdrag av Kanslikollegiet att förbereda tryckningen av ett diplomatarium men mötte motstånd hos Antikvitetsarkivets dåvarande chef Berch och hann inte uträtta mycket innan han övergick till annan verksamhet. Tanken kom senare att föras fram på nytt av Gjörwell och *E. M. Fant* (död 1817), som i Stockholms *Lärda Tidningar*, en av dessa för tiden så typiska publikationer, 1778 framlade planer för utgivningen av källskrifter till Sveriges historia. En något senare plan upptog både ett diplomatarium – *Diplomata Suecana* – och en samling av medeltida historiska anteckningar och krönikor – *Scriptores rerum Suecicarum*.¹³⁹

Till följd av särskilt Gjörwells energiska arbete för saken hade dåvarande Härnösandslektorn och Skellefteåkyrkoherden, sedermera Härnösandsbiskopen, den bekante politikern *C. G. Nordin* (död 1812) fått uppdraget 1781. Efter tio års arbete avbröts verksamheten genom Gustav III:s död. Av diplomatariet blev det ingenting; förarbetena och Nordins övriga samlingar inköptes och skänktes till Uppsala Universitetsbibliotek och ingår där i den stora *Nordinska samlingen*.¹⁴⁰ *Scriptores*-delen av företaget blev mer framgångsrik. Utifrån Nordins avskrifter redigerade historieprofessorn Fant i Uppsala första delen av *Scriptores rerum Suecicarum medii aevi* 1818, vilken sedan var standardutgåvan av de medeltida annalerna (årsböckerna) in på 1970-talet. En andra del med *E. G. Geijer* och *J. H. Schröder* som utgivare kom 1828. En tredje del utgavs först 1871–1876 av *C. Annerstedt*.¹⁴¹

137 Hildebrand 1886, s. 329–340; Bring 1934, s. 133–141; se även Bergh 1917, s. 3 f.

138 I föregående not anförd litteratur. Om de tidigaste diplomatarieplanerna se också ovan.

139 Hildebrand 1886, s. 346 f.; Bring 1934, s. 145 f. För de tidiga diplomatarieplanerna och de misslyckade försöken att förverkliga dem se även Nygren 1938, s. 163 f. och Ahnlund 1938, s. 142–145.

140 Hildebrand 1886, s. 347–351; Bring 1934, s. 146 f.; Ahnlund 1956, s. 15 ff. Om Nordinska samlingen se Ågren 1921, s. 468 och Bring 1934, s. 102 f.; Sjödin 1939, s. 116 och framför allt Broomé 1977, s. 144–153. Om Nordins diplomatarium (E 168–169, UUB) se också Liedgren, *Avskriftssamlingar* (KL 1), sp. 293.

141 Först 1974 kom en modern annalutgåva med G. Paulssons "Annales Suecici medii aevi". I sin uppsats "Carl Gustaf Nordin som kritiker och hyperkritiker" (1956) hävdar Ahnlund att första tomen av *Scriptores* skulle ha fått en betydligt oförsiktigare utformning utan Nordins återhållsamma urvalsprinciper på gott och ont. Som exempel på hans hyperkritiska inställning och missriktade utrensningssnit kan anföras att han "avslöjade" Rimberts

En form av urkundspublicering under 1700- och 1800-talets förra hälft med större relevans för det medeltida brevmaterialet är de akademiska avhandlingarna, dissertationerna. Fram till 1855, då det akademiska systemet ändrades, var det i regel professorn – titelbladets *praeses* – som var den egentlige författaren, medan respondentens roll före själva disputationen är mer oklar, förutom att han fick bekosta tryckningen. Alltsedan Benzelius (se ovan) infört bruket hade otaliga enstaka handlingar, däribland många medeltida, tryckts på det sättet och då ofta för utgivningens egen skull. Formen var inte särskilt lyckad, men å andra sidan var det ofta den enda möjligheten för en akademisk lärare att få något utgivet av trycket.¹⁴²

Sålunda trycktes mycket kyrkohistoriskt material på det här sättet av Benzelius, Lagerbring, Celsius d.y. m.fl., medan Rhyzelius, Nordberg, Spegel m.fl. valde andra vägar.¹⁴³ Behovet att kunna överblicka och utnyttja stoffet för kyrkohistoriska och andra studier var stort. År 1782 publicerade bibliotekarien *Magnus von Celse* (död 1794) en regestförteckning över påvebullor rörande Sverige, vilken vanligen går under benämningen *Celses Bullarium* (1782). Den var första bandet av en planerad serie *Apparatus ad Historiam Sveo-Gothicam*, vars andra band skulle ha omfattat provincial- och synodalstatuter, d.v.s. kyrkliga förordningar.¹⁴⁴

Detta arbete är inte utgivet i dissertationsform, vilket däremot gäller dess följdskrifter. I Åboprofessorn *H. G. Porthans* (död 1804) supplement i form av dissertationer (1796–1801) refereras omkring 300 påvebullor, av vilka *C. F. Fredenheim* på 1780-talet hade skaffat kopior till Åbo från Vatikanen; detta var för övrigt den första egentliga utgåvan av medeltida urkunder i Finland.¹⁴⁵ I bibliotekarien och Uppsalaprofessorn *J. H. Schröders* (död 1857) *Accessio nova* (1854) är förtecknade de påvebullor som då fanns i Uppsala universitets-

Ansgarsbiografi, Adam av Bremens "Gesta Danorum", Saxos verk och Tacitus skrifter som falsifikat. – Ur de otryckta samlingarna till en fjärde del av SRS (U 143 c, UUB) har J. Liedgren utgivit "Oratio de laudibus Caroli regis 8", se Liedgren 1951.

142 Hildebrand 1886, s. 341 f.; Bring 1934, s. 141–143.

143 Se ovan passim; Hildebrand 1886, s. 328–333 samt 341; se även Bring 1934, s. 132, 136.

144 För Celses källor se Liedgren, PM 1979-03-24, s. 1; arbetet innehåller särskilt många dateringsfel. Manuskriptet till Sectio II finns i UUB (E 203); om detta och dess källor se anförd PM, s. 2. Se även Bring 1934, s. 144 och Lindroth 1978, s. 631.

145 Nygren, Diplomatarium (KL 3), sp. 85; nyss anförd PM av Liedgren s. 1–2. Originalavskrifterna förstördes vid Åbos brand 1827, men Vitterhetsakademien hade kort dessförinnan förvärvat vidimerade avskrifter; dessa kom att ligga till grund för många texter i de äldre delarna av det tryckta diplomatariet (Schück 1944, s. 129 f.; Liedgren, anförd PM s. 1). – Porthans något tidigare utgåva av P. Juustens biskopskrönika från 1500-talet (1784–1800) innehåller visserligen flera hundra sidor noter med urkunder, mest ur Svartboken, men kan knappast uppfattas som en urkundspublikation. Jfr också Porthans "Handlingar belysande Finlands historia" (–1804) (Hildebrand 1886, s. 342; Bring 1934, s. 142) och en rad urkunder tryckta i Åbo tidningar. – Stiernstedt 2004, s. 382. Om andra brev från kurian än påvebrev se Ingesman 2002, s. 73–86. Om vaticanavskrifter och -kopior se BÖ 1:1, s. 50 ff. och 53 ff., Fritz 1995 a och Fritz 1999. Se även Risberg-Salonen 2004, s. 187–197 och *Auctoritate Papae* (2008).

bibliotek.¹⁴⁶ Slutligen gav universitetsbibliotekarien i Lund, sedermera ärkebiskopen, *H. Reuter Dahl* (död 1870) ut synodalhandlingar – *Statuta synodalia* – som dissertationer 1839–1841. Att han då föredrog att direkt utnyttja Celsus Bullarium och andra sekundära texter som förlagor istället för originalbrev och medeltida avskrifter fick en rad olyckliga följder och beklagades senare även av utgivaren själv. Det är desto olyckligare som någon modern statututgåva aldrig utgivits; vissa korrigeringar och kompletteringar finns dock i *J. Gummerus* utgåva av Synodalstatuter (1902).¹⁴⁷ – Den här behandlade tidigaste utgivningen av kyrkliga handlingar hör hemma i en tid då Vatikanarkivet ännu inte hade öppnats för forskningen, vilket skulle ske först 1881.¹⁴⁸

Behovet av ett tryckt diplomatarium, d.v.s. en samlad utgåva av de svenska medeltidsbrev, växte sig hela tiden allt starkare. Det tidiga 1800-talet och romantiken medförde på nytt ett svärmeri för Nordens forntid och historia. På det 1811 stiftade Götiska förbundets program stod ”forskning i de gamle Göters sagor och häfder”. Till framför allt *L. Fr. Rääf*s arbete med medeltidsurkunderna blir det skäl att återkomma i samband med studiet av 1800-talets urkundsutgivning. När det 1815 bildade ”Kungl. samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia” året efter gav ut den första delen av sina Handlingar (HSH) heter det i företalet att många ”fornlemningar” blivit lättsinnigt förstörda och skingrade och att man kunde befara att vad som fanns kvar av handlingarna skulle försvinna oförmärkt om de ”icke genom trycket undanrycktes förgängelsen”. Publicering som ett sätt att rädda medeltidshandlingarna var en tanke som också kom fram i förberedelserna till vad som till slut faktiskt skulle bli ett realiserande av diplomatarieplanerna.¹⁴⁹

Det råder ingen tvekan om att medeltidssamlingarna vid den här tiden för direkt illa och var utsatta för mer än vanligt stora risker. Belysande är hur originalet till Skänninge mötes beslut 1248 på 1820-talet upphittades bland en mängd hopkastade skrappapper i biblioteksflygeln på slottet.¹⁵⁰ Kungliga biblioteket, som vid delningen av Antikvitetsarkivets stora samlingar 1781 fått de omkring 16 000 medeltidsbrev på sin lott, förvarade åtminstone från 1793 dessa tillsammans med diverse förlagsartiklar och oljemålningar i ett magasinssvalv, som låg intill ett kök på slottet. Handskriftssamlingarna i övrigt låg fram till utflyttningen till Humlegården 1877 i den oeldade och fuktiga jordvåningen till den nordöstra flygeln, som

146 Hildebrand 1886, s. 342; Liedgren, PM 79-03-24, s. 2.

147 Hildebrand 1886, s. 342; Bring 1934, s. 145; Liedgren, anförd PM, s. 2–3. Reuter Dahls diplomatarium (E 190–200, UUB) består av extrakter ur Antikvitetsarkivets diplomatarier och originalbrev (Liedgren, Avskriftssamlingar, KL 1, sp. 293 samt Statuter, KL 17, sp. 58).

148 Vatikanarkivet öppnades dock undantagsvis även för icke-katoliker (Hildebrand s. 546).

149 Bergh 1917, s. 1 och HSH 1, opagerat företal. – Om Rääf se Fritz 2000, s. 179–186.

150 DS 359; brevet var dock känt i avskrift (Schück 1944, s. 87; Ahnlund 1938, s. 146).

inrymde biblioteket.¹⁵¹

Något förbättrades situationen då Lundaprofessorn *Johan Gustaf Liljegren* (död 1837), den blivande diplomatarieutgivaren, fått breven om hand. Såsom biblioteksamanuens hade han 1821 på förslag av sin chef fått ett uppdrag att fortsätta den av assessorn Brocman (se ovan) tidigare bedrivna avskrivningen av medeltidsbreven.¹⁵² Sedan han 1827 blivit Vitterhetsakademiens sekreterare och därmed riksantikvarie lyckades han ordna ett särskilt och något säkrare förvaringsställe, ”pergamentskabinettet” kallat. Det låg i anslutning till de två rum han förfogade över för Antikvitetsarkivets kvarvarande mynt- och antikvitetsamlingar i den nordöstra slottsflygelns bottenvåning mot Logården, men inte heller de lokalerna var särskilt säkra eller lämpliga, om än lättare att evakuera.¹⁵³

Sedan Liljegren ur dessa kuriosasamlingar börjat bygga upp ett litet museum och fått lokaler härför i slottets södra kommandantsflygel – även de rätt otjänliga – förvarade han också brevsamlingen där. Skänningebrevet låg i en särskild monter, och enligt en uppgift från 1834 förevisade han det som en av de största skatterna i en samling som i övrigt omfattade både forntida och medeltida praktföremål i guld och silver.¹⁵⁴ Inskjutas kan att några medeltida silvermynt och riksklämman i silver från 1430-talet, vilka tidigt kommit till kansliet med samlingarna av arkivalier och på 1600-talet gått över på Antikvitetskollegiet, utgjorde själva kärnan i den föremålssamling som nu började ordnas och med tiden skulle bli till Statens Historiska Museum.¹⁵⁵

Senare skulle breven komma att flyttas till det Hessensteinska huset på Riddarholmen. Som riksarkivarie fick Liljegren 1835 några rum där för arkivets behov. Han tog dit brevsamlingen, som han personligen lånat från Kungliga biblioteket för det då redan sedan många år pågående diplomatariearbetet. Eftersom också hans medhjälpare (från 1833) och efterträdare som utgivare *Bror Emil Hildebrand* (död 1884) var knuten till Riksarkivet kom breven att bli kvar där även efter Liljegrens död 1837. När de 1847 genom ett Kungl Maj:ts beslut formellt överläts på Riksarkivet, hade de av Hans Järta och Bror Emil Hildebrand redan

151 Gödel 1927, s. 134 och 160 f. Jfr kungl. bibliotekarien P. A. Wallmarks memorial av 23 november 1820, i vilket fukten framhålls som ett särskilt farligt hot mot breven (Bibliographica vol 1, fasc Kungl. Biblioteket, RA). – Om Gottlunds redogörelser för arkivförhållandena på slottet, se Tarkiainen 1981, s. 356 f.

152 I detta sammanhang nämns i litteraturen felaktigt rikshistoriografen F. C. Broman (död 1800) (Hildebrand 1886, s. 355; Bergh 1916, s. 207; art. Friedrich Conrad Broman, SBL 6, s. 372; Schück 1944, s. 98 och 124 f.). Uppgiften går tillbaka på Wallmarks i föregående not nämnda memorial till hovkanslern. Att Liljegren sannolikt mot bättre vetande upprepat den felaktiga uppgiften i DS (s. XXI) torde enligt J. Liedgren, som utrett frågan, ha berott på att han inte ville gå emot memorialet och det kungliga brev av den 5 april 1821, genom vilket han själv fick avskrivningsuppdraget (PM 1979-07-16). – Om Liljegrens lån av brevsamlingen se Bergh 1916, s. 398.

153 Gödel 1927, s. 94 ff. och 100 f.; Schück 1944, s. 83.

154 Bergh 1916, s. 398; Schück 1944, s. 83 ff., särsk. s. 87; Thordeman 1946, s. 101 ff.

155 Om klämman se Schück 1976, s. 548 med not 39.

ordnats i de två kronologiska huvudserierna, varigenom den gamla indelningen från 1670-talet en gång för alla var uppriven.¹⁵⁶

Också den stora avskriftssamlingen, som Antikvitetsarkivet – i den krympta form detta levde kvar i under Vitterhetsakademien – hade fått behålla, skulle med tiden (1918) komma att hamna i Riksarkivet (som deposition). Dess samlingar av skrifter och föremål – fornsaker, mynt och medaljer – hade efter 1780 gått helt andra vägar och varit utsatta för om möjligt än större risker. År 1787 hade de flyttats till det s.k. Kungshuset eller Wrangelska palatset på Riddarholmen, där Vitterhetsakademien disponerade över ett av tornrummen. År 1802 hotades samlingarna, som vid det laget stuvats undan på en vind, svårt av en eldsvåda men kunde räddas till största delen tack vare rådigt ingripande av institutionens amanuens. Efter två år i Vetenskapsakademiens hus på Stora Nygatan återkom de 1804 till slottet. Deras olika förvaringsplatser där har redan berörts i det föregående.¹⁵⁷ Enligt en beskrivning av lokalerna sådana de på 1830-talet var ordnade i kommandantsflygeln skall det då ha legat högar av böcker och handskrifter på borden och direkt på golven i alla rum. Troligen avses härmed just avskrifterna av medeltidsbrev.¹⁵⁸ Dessa hade då på nytt aktualiserats genom diplomatariearbetet och genom akademiens försorg börjat bindas in 1827.¹⁵⁹

Den mångsidige och energiske Liljegren kastade sig med samma entusiasm över medeltidsbrev som tidigare över isländsk sagolitteratur, fornlämningar, runor och andra fornminnen. Redan 1823 sökte han utan framgång intressera Kungliga samfundet, vars amanuens han sedan många år också var, för att i sin skriftserie ta in register till eller register över tidigare otryckta brev i den stora samlingen då i Kungliga biblioteket, och i vissa enskilda arkiv. Ett sådant *Diplomatarium SveoGothicum Medii Aevi* skulle komplettera *Celsae Bullarium* och ett i samfundets handlingar delvis redan tryckt *Directorium Chronologicum* (HSH 1–6, 1816–1818), vilket byggde på Nordins förteckning i Uppsala universitetsbibliotek. Liljegren arbetade – med N. J. Ekdahl (död 1870) som medhjälpare från 1826 – oförtrutet vidare på att söka göra den stora offentliga brevsamlingen känd och tillgänglig för forskning genom en diplomatarieutgivning och på så sätt säkra dess fortlevnad i någon form. Med amatörarkeologen *Alexander Seton* (död 1828), en av tidens många ”fornälskare”, vilken han lyckats vinna för sina planer, talade han 1826 om sin ”fasta föresats att förr eller senare företaga

156 Bergh 1916, s. 363 och 398. Omläggningen av breven är betecknande för hur 1800-talets arkiv- och biblioteksmän såg på samlingarna som ett material som borde ordnas efter forskarnas behov. I det här fallet gällde det utgivningen av diplomatariet som var kronologiskt disponerat. Det var nu de stora ämnessamlingarna i Riksarkivet tillkom (Bergh 1927, s. 41 ff.; se även Liedgren, Arkiv, KL 1, sp. 214). – Liljegren hade förgäves sökt återställa den gamla ordningen.

157 Schück 1943, s. 114 ff.; Thordeman 1946, s. 96 ff.; Kromnow 1950, s. 182 ff., särsk. s. 196 f.

158 Gödel 1927, s. 108 f.; Schück 1944, s. 86; Thordeman 1946, s. 103

159 Schück 1944, s. 97 ff.

ett sådant arbetes utgifvande”.¹⁶⁰

Inom kort kom också arbetet igång under Liljegrens ledning och med Seton som finansiär. År 1829, eller rättare sagt i mars 1830, utkom ett första band av *Diplomatarium Suecanum* – eller *Svenskt Diplomatarium* såsom det med sina dubbla titlar också heter. Ett stort tillägg till detta, ”Runurkunder”, trycktes 1834 och ett andra band följde i två omgångar 1834 och 1837. Därmed hade den sedan länge planerade och den sedan dess med längre och kortare avbrott bedrivna, alltjämt långt ifrån avslutade, svenska diplomatarieutgivningen startat. Den utgör emellertid ett kapitel för sig och behandlas lämpligen tillsammans med övrig urkundsutgivning på 1800- och 1900-talet mot bakgrunden av medeltidssamlingarnas förvaring och tillväxt under samma tid. Uppmärksamhet bör därvid ägnas editionsprincipernas utveckling under ständig växelverkan med filologins och historie-vetenskapens hela tiden ökande källkritiska fordringar här och utomlands.

1800-talet kom nämligen att bli ett utgivningens århundrade. Detta sekels starka intresse för historia ledde till att arkiven runtom i Europa öppnades för forskningen. Tidigare hade deras främsta uppgift ansetts vara att betjäna statsförvaltningen. Nu ordnades samlingarna för att underlätta ett vetenskapligt utnyttjande och material därur publicerades. Karakteristiskt för tiden är att detta skedde i form av stora, ofta offentligt bekostade urkundspublikationer (*Monumenta Germaniae Historica*, *Collections de documents inédits de France*, *Calendars of State papers* m.fl.). Om än inte i kvalitetsavseende så dock tidsmässigt kan Sverige genom den på 1820-talet påbörjade diplomatarievitens sägas ha hävdat sig väl på detta område internationellt sett.¹⁶¹

V. Medeltidsbrevens trädning fram till 1800-talets början. Sammanfattning

Avslutningsvis kan det vara befogat att något sammanfatta den arkivhistoriska översikten.¹⁶²

Att de viktigaste kyrkliga institutionernas gods och inkomster med åtföljande ägohandlingar ”förstatligades” vid reformationen får anses vara den grundläggande förutsättningen för att våra medeltidsarkivalier överhuvudtaget finns i behåll i någon större omfattning. Det är i varje fall svårt att tro att alla dessa arkiv med allt vad de innehöll skulle ha undgått en rätt allmän förstörelse, om de inte hade centraliserats. Och de arkiv som inte berördes av indragningarna har ju bevisligen i allmänhet klarat sig betydligt sämre.

Det efter hand indragna materialet, som också omfattade statsakter och andra världsliga brev, utnyttjades till en början för Gustav I:s inre och yttre politik, det löpande

160 Schück 1944, s. 124 ff.; Hildebrand 1938, s. 543 ff. Nordins förteckning i UUB har signum ”Nordin 485”. – Om Ekdahl se Hildebrand-Westin i SBL 12.

161 Hildebrand 1886, s. 317 ff.; Torstendahl 1964, s. 215 ff.

162 Jfr en på forskningens dåvarande stadium skriven kort översikt av J. G. Liljegren i inledningen till det första bandet av *Svenskt Diplomatarium* (1829): ”De f. d. K. Antiquitets-Archivet tillhöriga Forntidshandlingars öden”.

förvaltningsarbetet och Vasahusets intressen. Den verklige experten härvidlag var kungatjänaren *Rasmus Ludvigsson*. Men även oppositionella adliga kretsar – med *Hogenskild Bielke* och *Erik Sparre* i spetsen – utnyttjade detta material till stöd för sina konstitutionella krav och yrkanden på större privilegier. Allt detta avsatte förteckningar över brev, avskriftssviter och kopior av enstaka brev.

Ytterligare medeltida arkivalier tillkom efter hand genom arv och konfiskationer. Men i och med att den nya dynastin hade befäst sin ställning, regeringsarbetet funnit nya fastare former och den centrala lokalförvaltningen inte längre var organiserad som på medeltiden förlorade de egentliga kyrko- och klosterbrevens intresse, råkade i oordning och stuvades undan.

Annorlunda förhöll det sig med de äldre statsakterna, de ”förmämliga handlingarna”. Dessa, som i många fall gällde stående politiska tvisteämnen, såsom Gotlandsfrågan och rätten att föra tre kronor i riksvapnet, ordnades, förtecknades och kopierades nästan oavbrutet i 1500- och 1600-talets kungliga kansli och riksarkiv vid akuta politiska behov eller för att finnas till hands vid eventuellt uppkommande sådana. Inte minst genom Erik Runells flitiga förteckningsarbete på 1600-talet är dessa handlingar och de avskrifter och kopieböcker de gav upphov till väl kända. En hel del av dem hann t.o.m. – fast av andra skäl – bli utgivna av trycket innan samlingen ”förmämliga handlingar” 1697 förstördes i slottsbranden. Den skall då ha bestått av ett par hundra originalbrev från medeltiden samt ett antal äldre avskrifter och kopieböcker. Kvantitativt var det alltså inte en så stor förlust, men som framgår redan av den samtida benämningen var det frågan om ett urval av de viktigaste och historiskt intressantaste akterna.

Att en del av de ”förmämliga handlingarna” vid 1600-talets slut hade utgivits av trycket berodde emellertid på något helt annat än behov att utnyttja dem direkt praktiskt-politiskt, juridiskt eller ekonomiskt. Under 1600-talet hade nämligen tillkommit ett intresse för medeltidshandlingarna som historiska källor. Och detta skulle komma att leva kvar och bestämma deras öden, även sedan det mer tidsbundna syftet att förhärliga den nya svenska stormakten hade fallit bort. Som ett förspel till detta antikvariskt-historiska intresse, som under den senare stormaktstiden skulle komma att dominera kulturlivet, har man velat se det genealogiska studiet, vilket går tillbaka till 1500-talet. Dels var genealogi då på modet, dels hade utredningsuppdrag av olika slag för Gustav Vasa och hans familj samt olika adelsmän krävt genealogiska undersökningar. För sådana hade medeltidsbrevens utnyttjats framför allt av Rasmus Ludvigsson och *Per Månsson Utter*. Intresset för släktförhållanden, personhistoria, vapenbilder och sigill gick hos dem utöver det skriftliga materialet och omfattade även föremål från medeltiden. Detta tidens genealogiska studium anses mer eller mindre direkt ha fört över till det första skedet av antikvarisk verksamhet.

Denna utövades av vid kansliet anställda antikvarier som *Axebiälm*, *Aschaneus*, *Rhezelius* och *Westius*. Betecknande är att de båda sistnämnda utarbetade just en sigillregistrant över och klosterbreven. Diplomatarier med sigillavritningar under brevavskriften, såsom de Sparreska kopieböckerna, hör också till bilden av denna verksamhet. Antikviteter var för dåtiden alltså främst de skriftliga, inte de arkeologiska, källorna till den äldre historien. En huvuduppgift var därför att samla in och skriva av gamla handskrifter och brev av allehanda slag samt att utnyttja detta stoff för historiska arbeten. Det tidiga 1600-talets mest framstående, på detta sätt arbetande historieskrivare var Messenius.

Från år 1666–1667 fanns det en särskild institution, som skulle sköta den patriotiska uppgiften att med hjälp av den götiska forntidsmyten förhärliga landets förflutna. Det av *Magnus Gabriel De la Gardie* och *Johan Hadorph* inrättade Antikvitetskollegiet ombildades 1692 visserligen till ett Antikvitetsarkiv inom Kanslikollegiet men verkade sedan till 1780. För sina syften tog denna institution redan från början över massan av kyrko- och klosterbrev samt en del ”förmämliga handlingar” och annat material rörande medeltiden från Riksarkivet. Detta kom därigenom och genom förlusterna 1697 att för lång tid bli praktiskt taget helt utan medeltidshandlingar.

Till detta, det senare skedet av stormaktstiden kan det ännu oavslutade svenska diplomatarieverkets historia sägas gå tillbaka, åtminstone indirekt. Det var då de stora handskrivna diplomatierna påbörjades, arbeten som syftade till ett stort och brett, ämnesvis upplagt svenskt diplomatarium till grund för historieskrivningen. Enligt 1600-talets likaväl som 1700-talets uppfattning skulle denna bygga på säkra skriftliga källor.

Den mängd av lägg och fasciklar med brevavskrifter, excerpter och utdrag av akter av olika slag, vilka senare inbundits i tjocka volymer och nu utgör flera hyllmeter i Vitterhetsakademiens deposition i Riksarkivet, är resultatet av ett mycket stort och mödosamt arbete under 120 års tid. Medan själva kopieringsarbetet utifrån de medeltida originalbrev eller äldre och yngre kopieböcker utförts av institutionens amanuenser eller kanslistar, har själva bullarierna och diplomatierna förknippats med assessorerna *Hadorphs*, *Örnhielms*, *Peringskiölds* och *Brocmans* namn. Dessas insatser som arbetsledare eller direkta medarbetare i verken ifråga har varit av varierande omfattning och betydelse. Vad gäller brevmaterialens huvudgrupper skrevs *påvebullorna* av eller förtecknades i Örnhielms och Peringskiölds bullarier, *Statuta episcoporum* i Peringskiölds diplomatarium, *kyrko- och klosterbrev* fullständigt i Örnhielms diplomatarium och delvis i Hadorphs stora kopiebok och Peringskiölds diplomatarium, *Testamenta* i sistnämnda verk samt *Miscellanea-breven* i Brocmans diplomatarium (till 1452) och delvis i Peringskiölds diplomatarium.¹⁶³

Det i offentlig regi således bedrivna diplomatariearbetet hade alltså sin förutsättning i ett

163 Liedgen 1976 a, s. VIII.

upppordnande av framför allt och klosterbrev, som Hadorph med hjälp av *Wennaesius* låtit utföra så snart kollegiet fått materialet om hand och för ändamålet fört det till Uppsala. En del av kopieringsarbetet hade hunnit utföras vid tiden för slottsbranden. Lyckligtvis undgick det allra mesta av vad som då fanns av avskrifter branden tillsammans med själva medeltidsbrev och handskrifterna, vilket allt då var återfört till Stockholm. Annat, förutsatt givetvis att det inte gick tillbaka på förstörda ”förnämliga handlingar” eller andra brunna brev, kunde skrivas av på nytt efter 1697.

Parallellt med själva kopierandet av medeltidshandlingarna fortgick sökandet efter brev och handskrifter ute i landet, och nytt material tillfördes både före och efter 1697, på olika vägar, undan för undan samlingarna. En accession i särklass vad gäller samlingens storlek och betydelse var den av Skånebrev 1689. Inventeringarna efter fornsaker ute i bygderna hade på 1660-talet satts i system och omfattade nu f.ö. även annat än skriftliga källor. Vid sidan av det i offentlig regi bedrivna diplomatariearbetet ägnade sig enskilda historiker och andra åt att sammanställa och ge ut medeltidsakter och handskrifter.

Vad detta tidiga diplomatariearbete betytt för eftervärldens kunskaper om senare försvunna brev eller skadade texter blir det skäl att strax återkomma till. Allmänt sett gäller att avskrifterna textkritiskt fyller rätt högt ställda krav; dateringsproblemen har man dock haft svårt att bemästra p.g.a. dåliga kronologiska hjälpmedel. Att det däremot var så och så med källkritiken vid utnyttjandet av materialet är en annan sak. Det var – särskilt under 1700-talet – ett stort gap mellan arbetet med själva källorna och historieskrivningen. Betecknande nog var det i början av den gustavianska perioden som punkt sattes för detta mer än sekellånga första skede av diplomatariearbetet. Det skedde genom Antikvitetsarkivets ombildning 1780.

Ett försök till utvärdering av den antikvariska verksamheten och arbetet i övrigt med medeltidshandlingarna under den här aktuella perioden på bortåt 250 år kan ta fasta på hur många texter till senare förkomna brev eller uppgifter om sådana som härigenom räddats till eftervärlden. Våra dagars genomarbetning av det stora eftermedeltida materialet har gett vid handen att det är ett betydande antal. Härtill kommer att detta i många fall erbjuder kompletterande läsningar av skadade texter och uppgifter om senare förstörda sigill. Kunskapen om tusentals brev och texter har på så sätt räddats till eftervärlden och åtskilliga av de luckor som med tiden uppstått i beståndet av medeltidsakter kan mer eller mindre fullständigt fyllas.¹⁶⁴

Svårare är att fixera betydelsen av ”ett fortlöpande sammanhang i arbetet med de svenska medeltidsurkunderna”, något som Ernst Nygren utifrån sina erfarenheter från den stora inventeringen 1935–1976 fäst vikt vid. Att medeltidshandlingarna alltsedan medeltidens slut eller nya tidens början praktiskt taget oavbrutet varit föremål för bearbetning i någon form har

164 Nygren 1952, s. 142 f.

givetvis betytt mycket för att hålla vid liv en viss förtrogenhet med denna för en senare tid alltmer främmande materia. Den långa traditionen härvidlag spelade säkert en stor roll för att diplomatariearbetet skulle komma igång igen på 1800-talet. Ur arkivhistorisk och allmän historiografisk synpunkt är kontinuiteten i bearbetningen ovärderlig genom att den ger oss möjlighet att på nära håll följa traderingen av materialet genom seklerna och se vilket källmaterial som stått olika epokers medeltidsforskare till buds.

Efter all den uppmärksamhet som här ägnats det eftermedeltida avskriftsmaterialet kan det förefalla paradoxalt att hävda att detta trots allt inte är omistligt. Våra offentliga samlingar av medeltidsbrev har efter tillkomsten vid nya tidens början inte varit utsatta för några förödande katastrofer. Det allra mesta i den stora massan av förteckningar, avskrifter, register o.s.v. går därför faktiskt tillbaka på alltjämt bevarade brev, register och kopieböcker från medeltiden.

Det insamlings-, ordnings-, förtecknings- och avskrivningsarbete som bedrevs av framför allt antikvarierna och Antikvitetsverkets personal från början av 1600-talet har i själva verket sin stora betydelse på ett helt annat och mycket mer fundamentalt sätt. Frågan är om vi idag överhuvudtaget skulle ha någon offentlig samling av medeltidshandlingar av betydelse om inte ett antikvariskt intresse då hade blossat upp och ett särskilt statligt verk med uppgift att bearbeta detta material hade inrättats. När det gäller våra latinska codices och fornsvenska handskrifter lika väl som många spridda brev sattes räddningsaktionen utan tvekan in i sista minuten. Belysande är hur det medeltida Uppsalaregistret "kommit bort" på Stockholms slott och återfanns för att införlivas med Antikvitetskollegiets samlingar. Risker är stor att massan av kyrko- och klosterbrev i "papistvalvet" skulle ha försummats ytterligare om inte Antikvitetskollegiet tagit den om hand. Antagligen hade breven med tiden blivit skingrade och förstörda genom vanvård eller fått brinna upp 1697. Smärre delar av samlingen hade dessförinnan i bästa fall räddats av genealoger och andra samlare.

Faran var visserligen inte över i och med att Antikvitetskollegiet tog hand om och klosterbreven liksom annat medeltidsmaterial. Transporterna per segeljakt och skrinna till respektive från Uppsala och förvaringen där var långt ifrån riskfria företag. Men för ansträngningarna att söka rädda samlingarna i den allmänna röran vid branden 1697 måste det nog ha betytt en hel del att de då förvaltades av Antikvitetsverket och av detta hade dragits fram ur glömskan som intressanta källor till fornhistorien samt ordnats och börjat kopieras. Genom att dessa brev till antalet var oändligt många fler än de uppbrunna "förnämliga handlingarna" hade en förlust av dem varit helt förödande för det offentliga beståndet av medeltidsbrev. Läger man därtill att dessa brev jämförelsevis också var sämre förtecknade och bara i begränsad omfattning avskrivna skulle medeltidsstudiet i vårt land idag i så fall ha fått bedrivas praktiskt taget utan urkundsmaterial.

Redan före Antikvitetsarkivets ombildning och fördelningen av dess samlingar på olika institutioner 1781 hade försök gjorts att få igång utgivningen av ett svenskt diplomatarium. Behovet att överblicka och utnyttja medeltidsbrev för forskning och historieskrivning blev hela tiden allt starkare. Dessutom var materialet nu mer splittrat och otillgängligt än tidigare och samlingarna löpte uppenbar fara genom dålig förvaring och omflyttningar mellan olika lokaler inom och utom slottet. Efter flera misslyckade ansatser kom utgivningen av diplomatariet till slut igång på 1820-talet. Till följd av diplomatariearbetet kom den stora samlingen av medeltidsbrev också att återföras till Riksarkivet, där så småningom även avskriftssamlingarna hamnade.

Förkortningar

AS	Arkivvetenskapliga studier
ASF	Arkiv, samhälle och forskning
BÖ	Riksarkivets beståndsöversikt
DN	Diplomatarium Norvegicum
DS	Diplomatarium Suecanum (Svenskt Diplomatarium)
HSB	Handlingar rörande Skandinaviens historia
HT	Historisk tidskrift
KB	Kungliga biblioteket
KL	Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
LSB	Linköpings stadsbibliotek, Stiftsbiblioteket
LUB	Lunds universitetsbibliotek
MRA	Meddelanden från Svenska Riksarkivet
NTBB	Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen
PRF	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
RA	Riksarkivet
RPB	Svenska Riks-arkivets Pergamentsbref från och med år 1351 (1866–1872)
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
SD	Svenskt Diplomatarium från 1401 I–IV:2 (1875–1904)
SRS	Scriptores rerum Svecicarum medii aevi
ULA	Uppsala landsarkiv
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
VHAA	Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien

Litteratur

- Ahnlund 1927 = N. Ahnlund, Nils Rabenius (1648–1717). Studier i svensk historiografi.
- Ahnlund 1938 = N. Ahnlund, Svenska medeltidsurkunder (HT).
- Ahnlund 1956 = N. Ahnlund, Carl Gustaf Nordin som kritiker och hyperkritiker (*Archivistica et mediävistica* Ernesto Nygren oblata).
- Almquist 1934 = J. A. Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden 2:1.
- Andersson 2004 = R. Andersson, Brev i medeltida gårdsarkiv (ASF).
- Andræ 2002 = C.G. Andræ, Karl Knutssons räfst 1453–1454 (Ny väg till medeltidsbrev).
- Auctoritate Papae 2008 = Auctoritate Papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary 1410–1526, red. S. Risberg & K. Salonen.
- Berg 1935 = T. Berg, Riksdagens utveckling under den äldre vasatiden 1521–1592 (Sveriges riksdag II).
- Bergh 1916 = S. Bergh, Svenska riksarkivet 1618–1837 (MRA).
- Bergh 1917 = S. Bergh, Kungl Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia under första århundradet af dess tillvaro (*Historiska Handlingar* 25, bihang).
- Bergh 1927 = S. Bergh, Svenska riksarkivet 1837–1846 (MRA).

- Bjarne Larsson 1994 = G. Bjarne Larsson, Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige (Rättshistoriskt bibliotek 54).
- Brev ur askan 1996 = Brev ur askan. De i slottsbranden 1697 eller på annat sätt förlorade miscellaneobreven enligt äldre arkivförteckningar, Johan Peringskiölds anteckningar m.m., utg. av H. Gillingstam (Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 17).
- Bring 1934 = S. E. Bring, Bibliografisk handbok till Sveriges historia.
- Brink 2002 = S. Brink, Medeltida urkunder rörande Hälsingland (Ny väg till medeltidsbrev).
- Broomé 1977 = B. Broomé, Handskriftssamlarna och de svenska arkiven 1700–1950.
- Brunius 2004 = MPO-projektet och dess resultat (ASF)
- Bäärnhelm 2004 = G. Bäärnhelm, Antikvitetskollegiet och Kungl. bibliotekets laghandskrifter (ASF).
- BÖ 1:1 = Riksarkivets beståndsöversikt 1, red. J. Cavallie & J. Lindroth.
- BÖ 4 = Riksarkivets beståndsöversikt 4, red. Chr. Danielson.
- Dahlbäck 1977 = G. Dahlbäck, Uppsala domkyrkas gods innehav med särskild hänsyn till perioden 1344–1527.
- Eriksson 2002 = G. Eriksson, Rudbeck 1630–1702. Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige.
- Eriksson 1937 = R. Eriksson, Nydala klostrets kopiebok. Några ord om dess tillkomst och öden (NTBB).
- Eriksson 1943 = R. Eriksson, Nydala klostrets kopiebok (En bok om Nydala kloster).
- Friedlaender 1961 = I. Friedlaender, Skånebrevsförteckningarna (MRA 1958, tryckta 1961).
- Friedlaender 1970 = I. Friedlaender, N. R. Brocman. Till tvåhundraårsminnet av hans död (Personhistorisk tidskrift).
- Friedlaender 1971 = I. Friedlaender, Peringskiölds Diplomatarium (Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademiens Handlingar. Historiska serien 17).
- Fritz 1972 = B. Fritz, Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434. 1 (1972/1992).
- Fritz 1985 = B. Fritz, En folkungatida storman och hans olika roller. Kring ämbetsbrev och andra akter ur lagmannen Lars Ulfssons arkiv (Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück 5/4 1985).
- Fritz 1986 = B. Fritz, Ångermanlands medeltidsbrev (Ångermanlands och Medelpads hembygdsförbund).
- Fritz 1988 = B. Fritz, Knut den heliges gåvobrev av 21 maj 1085 och dess öden under 900 år. En arkivhistorisk och diplomatisk orientering (Gåvobrevet 1085, red. S. Skansjö & H. Sundström).
- Fritz 1990 = B. Fritz, Vadstenas brev (Vadstena klostrets bibliotek, red. M. Hedlund & A. Härdelin).
- Fritz 1993 = B. Fritz, Året 1369 – vad pergamentsbrev har att berätta (Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven).
- Fritz 1994 = B. Fritz, Svenska Riksarkivets medeltidssamlingar: En orientering (Historisk Tidskrift för Finland 1994:3).
- Fritz 1995 a = B. Fritz, Suecica i Vatikanarkivet (Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven).
- Fritz 1995 b = B. Fritz, Bischöfliche Diplomatie in Schweden vor 1250 (Die Diplomatie der Bischofsurkunde, Innsbruck).
- Fritz 1995 c = B. Fritz, Johan Peringskiöld (SBL 31).
- Fritz 1999 = Papal Letters and Vatican Copies in the Swedish National Archives: An Orientation (Ab

- Aquilone. Skrifter utgivna av Riksarkivet 14, ed. M.-L. Rodén).
- Fritz 2000 = B. Fritz, Rääf, Leonard Fredrik (SBL 31).
- Fritz 2003 = B. Fritz, rec. av Larsson 2001 (HT).
- Fritz 2004 = B. Fritz, Medeltidsbrevens vandring genom seklerna (ASF).
- Fritz 2009 = B. Fritz, Les chartes médiévales suédoises: une introduction (Itinéraires du savoir de l'Italie à la Scandinavie (Xe–XVIe siècle). (Études offertes à Élisabeth Mornet).
- Fritz-Nevéus 1996 = B. Fritz & C. Nevéus, Medeltiden (BÖ 1:1).
- Gallén 1978 = J. Gallén, Åbo domkyrkas svartbok (Finsk historisk tidskrift).
- Gardell 1945 = S. Gardell, Gravmonument från Sveriges medeltid I.
- Gejrot 1994 = C. Gejrot, Diplomata Novevallensia. The Nydala Charters 1172–1280.
- Gejrot 2003 = C. Gejrot, Våra äldsta klosterbrev (Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven).
- Gejrot 2004 = C. Gejrot, Diplomantik och äkthet. Om medeltidsbrevens autenticitet – metoder och exempel (ASF)
- Gillingstam 1949 = H. Gillingstam, Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia (Skrifter utgivna av Genealogiska föreningen 4).
- Gillingstam 1951 = H. Gillingstam, De svenska släktböckerna före Rasmus Ludvigsson (Släkt och hävd).
- Gillingstam 1956 = H. Gillingstam, Medeltidsbrev i Sävstaholmssamlingen (Archivistica et mediävistica Ernesto Nygren oblata).
- Gillingstam 1957 = H. Gillingstam, Margareta Grips bok (Personhistorisk tidskrift).
- Gillingstam 1961 = H. Gillingstam, Åke Bengtsson Färla och hans skriftliga kvarlåtenskap (Personhistorisk tidskrift).
- Gillingstam 1968 = H. Gillingstam, Gyllengripska samlingen i riksarkivet (Arkivvetenskapliga studier 4).
- Gillingstam 1974 = H. Gillingstam, Genealogiska manuskript från vasatiden och stormaktstiden som källor för svensk medeltidsforskning och äldre arkivhistoria (Personhistorisk tidskrift).
- Gillingstam 1990 = H. Gillingstam, Riksarkivets samlingar av Biographica et Genealogica (Sveriges Släktforskarförbund. Årsbok).
- Gillingstam 1997 = H. Gillingstam, Rasmus Ludvigsson (SBL 29).
- Grohmann 1928 = W. Grohmann, Das Kanzleiwesen der Grafen von Schwerin und der Herzöge von Mecklenburg-Schwerin im Mittelalter (Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde 92).
- Gödel 1916 = V. Gödel, Sveriges medeltidslitteratur. Proveniens. Tiden före Antikvitetskollegiet.
- Gödel 1927 = V. Gödel, I Kungl. slottets biblioteksflygel. Till här inrymda institutioners lokalhistoria.
- Gödel 1930 = V. Gödel, Riksantikvarieämbetet (Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar 41:1).
- Hausen 1890 = R. Hausen, Förord till utg av Registrum ecclesiae aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok.
- Hedar 1935 = S. Hedar, Enskilda arkiv under karolinska enväldet. Studier i svensk arkivhistoria och räfstepolitik.
- Helgeandsholmen 1983 = Helgeandsholmen. 1000 år i Stockholms ström, red. G. Dahlbäck.

- Herlitz 1927 = N. Herlitz, *Företalet till Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer I*.
- Hildebrand 1938 = B. Hildebrand, C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–1837.
Bidrag till den nordiska forn- och hävdaforskningens historia. II. Tiden 1826–1837.
- Hildebrand 1961 = B. Hildebrand, *Handbok i släkt- och personforskning*.
- Hildebrand, 1886 = E. Hildebrand, *Svenska publikationer af historiska handlingar (HT)*.
- Hildebrand-Westin 1949 = B. Hildebrand & G. Westin, Ekdahl, Nils Johan (SBL 12).
- Ingesman 2002 = P. Ingesman, *Middelalderlige kurialdokumenter i de nordiske lande (Ny väg till medeltidsbrev)*.
- Jacobson 1925–26 = G. Jacobson, Friedrich Conrad Broman (SBL 6).
- Jaakkola 1952 = J. Jaakkola, *Codex Särkilahti (Codices medii aevi Finlandiae II. Codex Särkilahti)*.
- Jexlev 2002 = T. Jexlev, *Norden i 1370 – på grundlag af diplomerne (Ny väg till medeltidsbrev)*.
- Klackenberg 2004 = H. Klackenberg, *De svenska sigillens första sekel (1160–1260) (ASF)*.
- Kromnow 1950 = Å. Kromnow, *Arkivbranden på Riddarholmen 1802. En av de största brandkatastroferna i svensk arkivhistoria (Donum Boethianum. Arkivvetenskapliga bidrag tillägnade Bertid Boéthius)*.
- Larsson 2001 = Larsson, I., *Svenska medeltidsbrev. Om framväxten av ett offentligt skriftbruk inom administration, förvaltning och rättsutövning (Runica et mediævalia)*.
- Liedgren 1950 = J. Liedgren, Nils Rabenius' samling av medeltidsbrev och deras proveniens (Donum Boethianum. Arkivvetenskapliga studier tillägnade Bertil Boéthius).
- Liedgren 1951 = J. Liedgren, *Oratio de laudibus Caroli 8. Ett prov på profan latinsk retorik från 1400-talets Sverige (Lychnos 1950–1951)*.
- Liedgren 1956 = J. Liedgren, *Bevarade och föreskrivna typer av svenska urkunder från 1300-talets mitt (Archivistica et mediævistica Ernesto Nygren oblata)*.
- Liedgren 1960 = J. Liedgren, *Johan III:s brev om hans mors 32 anors namn och vapen (Släkt och hävd)*.
- Liedgren 1968 = J. Liedgren, *Hadorph, Johan (SBL 17)*.
- Liedgren 1969 = J. Liedgren, *Texterna om myntning i Hans Brasks kopiebok A 6 (Nordisk numismatisk årsskrift)*.
- Liedgren 1976 a = J. Liedgren, *Inledningen till DS VII:1*.
- Liedgren 1976 b = J. Liedgren, *Från biskop Rogge till Roggebiblioteket (Studier utgivna till Strängnäs gymnasiums 350-årsjubileum)*.
- Liedgren 1981 = J. Liedgren, *Arkivförteckning och gallring under svensk medeltid (AS 5)*.
- Liedgren 1987 = J. Liedgren, *Förlusterna av medeltidsbrev i slottsbranden 1697 (AS 6)*.
- Liedgren 1990 = J. Liedgren, *Rasmus Ludvigsson och förteckningarna över Vasa-husets jordebrev (Individ och historia. Studier tillägnade Hans Gillingstam 22 februari 1990)*.
- Lindroth 1975 = S. Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden (1975)*.
- Lindroth 1978 = S. Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden (1978)*.
- Ljungfors 1955 = Å. Ljungfors, *Bidrag till svensk diplomatik före 1350 (1955)*.
- Loit 1954 = *En resa genom Östersjöprovinserna år 1754. Magister N.R. Brocmans reseanteckningar utgivna och inledda av Aleksander Loit*.

- Lundberg 1944 = B. Lundberg, Några Sparre-Bielkeska kopieböcker och handskriften E 181 i Uppsala universitetsbibliotek (NTBB).
- Lundkvist 1981 = S. Lundkvist, Riksens arkiv och makten. En studie i riksarkivet utveckling före 1618 (AS 5)
- Munthe 1971 = K. Munthe, Studier i drottning Kristinas och reduktionens historia (Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 2).
- Norborg 1968 = L.-A. Norborg, Källor till Sveriges historia.
- Nordin-Grip 1934 = I. Nordin-Grip, Skrifter av Eric Wennaesius.
- Ny väg till medeltidsbrevens = Ny väg till medeltidsbrevens. Från ett medeltidssymposium i Svenska Riksarkivet 26-28 november 1999. Skrifter utgivna av Riksarkivet 18, red. Claes Gejrot, Roger Andersson & Kerstin Abukhanfusa.
- Nyberg 1970-71 = T. Nyberg, Skriftföljder och lägg (NTBB).
- Nygren 1938 = E. Nygren, Det svenska diplomatarieverket (Nordisk familjeboks månadskrönika).
- Nygren 1941 = E. Nygren, Registra ecclesie lincopensis (Linköpings biblioteks handlingar. Ny serie 3).
- Nygren 1950 = E. Nygren, Arkivinspektioner i Uppland enligt 1630 års memorial för riksens antikvarier (AS 1).
- Nygren 1952 = E. Nygren, Antikvariernas insats i diplomatariearbetet (Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar 80. Historiska studier I).
- Olsson 1944 = H. Olsson, Johannes Messenius Scondia illustrata. Studier i verkets tillkomsthistoria och medeltidspartiets källförhållanden.
- Paulsson 1974 = Annales suecici medii aevi. Svensk medeltidsannalistik kommenterad och utgiven av Göte Paulsson.
- Retsö 2004 = D. Retsö, Sturearkivet: En senmedeltida brevsamling (ASF).
- Risberg-Salonen 2004 = S. Risberg & K. Salonen, Nya fynd i gamla källor – det påvliga penitentiariarkivet (ASF).
- Rosén 1964 = J. Rosén, Svensk historia I. Tiden före 1718.
- Rosman 1897 = H. Rosman, Rasmus Ludvigsson som genealog.
- Sandberg 1948 = A. Sandberg, Linköpings stifts kyrkoarkivalier till och med 1800. En arkivhistorisk undersökning.
- Sandberg 1956 = A. Sandberg, "Fastebrevsvolymen" i Kalmar läns landskontors arkiv (Archivistica et mediävistica Ernesto Nygren oblata).
- Scheffer 1956 = C. G. U. Scheffer, N. R. Brocman och hans Collectanea heraldica (Archivistica et mediävistica Ernesto Nygren oblata).
- Scheffer 1968 = C. G. U. Scheffer, Tillkomsten av Lars Sparres kopieböcker (AS 4).
- Scheffer 1977 = C. G. U. Scheffer, Antikvarien i riksarkivet Per Olofsson Westius och hans heraldiska registrant (Fornvännen).
- Schmid 1945 = T. Schmid, Inledningen till utg. av Liber ecclesiae Vallentunensis.
- Schück 1946 = A. Schück, En humanistisk vetenskapsakademi och dess anor (Ad patriam illustrandam. Hyllningsskrift till Sigurd Curman 30 april 1946).
- Schück 1932 = H. Schück, I. Antikvitetsstudiets början (Kgl. Vitterhets-, Historie- och

- Antikvitetsakademien. Dess Förhistoria och Historia).
- Schück 1933 a = H. Schück, II. Antikvitetskollegiet I (Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Dess Förhistoria och Historia).
- Schück 1933 b = H. Schück, III. Antikvitetskollegiet II (Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Dess Förhistoria och Historia).
- Schück 1935 = H. Schück, IV. Antikvitetsarkivet I (Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Dess Förhistoria och Historia).
- Schück 1936 = H. Schück, V. Antikvitetsarkivet II (Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Dess Förhistoria och Historia).
- Schück 1944 = H. Schück, VIII. Akademien 1826–1837 (Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Dess Förhistoria och Historia).
- Schück 1959 = Herman Schück, *Ecclesia lincopensis. Studier om linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa.*
- Schück 1976 = Herman Schück, *Rikets brev och register. Arkivbildande, kansliväsen och tradition inom den medeltida svenska statsmakten (Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 4).*
- Sjödin 1937 = L. Sjödin, *Gamla papper ang Mora socken. Arvid Siggessons brevväxling.*
- Sjödin 1939 = L. Sjödin, *Kanslistilar och medeltida arkiv I (MRA).*
- Sjödin 1943 = L. Sjödin, *Cecilia Stenbocks arkiv på Haga (MRA).*
- Sjödin 1968 = L. Sjödin, *Några utgivningsproblem (AS 4).*
- Stiernstedt 2004 = L.-J. Stiernstedt, *Vår man i Rom. Överintendenten Carl Fredric Fredenheims italienska resa 1787–1790.*
- Ståhl 1998 = Johannes Hildebrandi, *Liber epistularis (Cod. Upsal. C 6) : I. lettres nos 1 à 109 (fol. 1r à 16r) : édition critique avec des analyses et une introduction par Peter Ståhl.*
- Ståhl 2002 = P. Ståhl, *Ars dictandi och medeltidsbrevens formelspråk (Ny väg till medeltidsbreven).*
- Ståhl 2003 = P. Ståhl, *Vadstena kloster stora kopiebook. En presentation av handskriften A 20 i Riksarkivet (Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven).*
- Ståhl 2004 = P. Ståhl, *Medeltida kopieböcker i Riksarkivet (ASF).*
- Svalenius 1991 = I. Svalenius, *Rikskansliet i Sverige 1560–1592 (Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 7).*
- Söderberg 1977 = V. Söderberg, *Gustav I:s arv och eget i Uppland – en godsmassas framväxt, organisation och förvaltning.*
- Tarkiainen 1981 = K. Tarkiainen, *Handschriftssamlaren Carl Axel Gottlund och svenska riksarkivet (AS 5).*
- Thordeman 1946 = B. Thordeman, *Ett museum växer fram (Ad patriam illustrandam. Hyllningsskrift till Sigurd Curman 30 april 1946).*
- Torstendahl 1964 = K. Torstendahl, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920.*
- Uddholm 2002 = A. Uddholm, *Svaekungen Björns brev till kejsar Ludvig den Fromme år 831 (Ny väg till medeltidsbreven).*
- Vallentuna Anno Domini 1198. *Vallentunakalendariet och dess tid, red. S. Helmfrid (1998).*

- Weibull 1901 = L. Weibull, Bibliotek och arkiv i Skåne.
- Westin 1946 = G. T. Westin, Historieskrivaren Olaus Petri. Svenska krönikans källor och krönikeförfattarens metod.
- Wickman 1991= H. Wickman, Branden i Kammararkivet 1807 (ASF 1991:2).
- Winroth 2002 = A. Winroth, Behovet av Scandinavia Pontificia (Ny väg till medeltidsbrev).
- Ågren 1921 = S. Ågren, Om Nordiska handskriftssamlingen i Uppsala universitetsbibliotek. Några anteckningar (Uppsala universitets minnesskrift 1621–1921).
- Öberg 1973 a = J. Öberg, über zwei spätmittelalterliche Formularsammlungen aus dem Bistum Linköping (Cod. Upsal. C 204). (Classica et Mediaevalia Francisco Blatt septuagenario dedicata).
- Öberg 1973 b = J. Öberg, Johannes Hildebrandi (SBL 20).
- Öberg 1974 = J. Öberg, Königliche Kanzlei und Diplomatie in Schweden bis um 1250 (Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Filologiskt arkiv 19).
- Öberg 1977 = J. Öberg, Das Urkundenmaterial Skandinaviens. Bestände, Editionsprojekte, Erforschung (Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften. Geisteswissenschaften. Vorträge 219).
- Östergren 1977 = S. Östergren, Några anteckningar om organisation och arkiv vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.